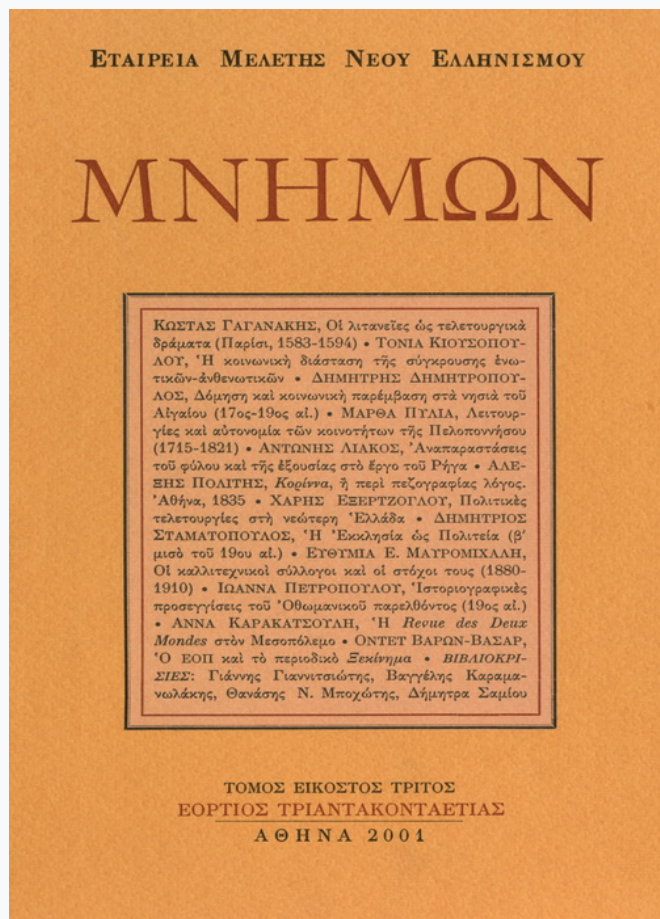

Μνήμων

Τόμ. 23 (2001)

ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΕΣ ΚΑΙ ΑΥΤΟΝΟΜΙΑ ΤΩΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ ΤΗΣ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΕΥΤΕΡΗ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ (1715-1821)

ΜΑΡΘΑ ΠΥΛΙΑ

doi: [10.12681/mnimon.706](https://doi.org/10.12681/mnimon.706)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΠΥΛΙΑ Μ. (2001). ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΕΣ ΚΑΙ ΑΥΤΟΝΟΜΙΑ ΤΩΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ ΤΗΣ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΕΥΤΕΡΗ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ (1715-1821). *Μνήμων*, 23, 67-98. <https://doi.org/10.12681/mnimon.706>

ΜΑΡΘΑ ΠΥΛΙΑ

ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΕΣ ΚΑΙ ΑΥΤΟΝΟΜΙΑ ΤΩΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ ΤΗΣ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΕΥΤΕΡΗ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ (1715-1821)

Στή νεοελληνική ιστορική μνήμη ο μύθος τῆς αὐτονομίας περιβάλλει μὲ ιδιαίτερη ἔμφαση τὶς χριστιανικὲς κοινότητες τοῦ Μοριᾶ. Ὁ μύθος αὐτός, στηριγμένος, κυρίως, σὲ μετεπαναστατικὰ τεκμήρια ἔχει συμβάλει στὴν ἐξιδανίκευση τῶν ρόλων ποὺ εἶχαν διαδραματίσει τὴν ἐποχὴ τῆς τουρκοκρατίας οἱ ἑλληγνες προσετοί¹ καὶ τὰ χριστιανικὰ ἄτακτα ἔνοπλα σώματα.² Τὰ Ἀπομνημονεύματα τοῦ Ἀγώνα, γραμμένα ἀπὸ προσετοὺς ἢ ἀπὸ τοὺς γραμματεῖς τῶν στρατιωτικῶν ἐξυμνοῦν, σὲ γενικὲς γραμμές, τὴ στάση τῶν προυχόντων καὶ τῶν κλεφτῶν, αὐτῶν δηλαδή ποὺ, κατὰ κύριο λόγο, συγκρότησαν μετεπαναστατικὰ τὴν ἡγετικὴ ὁμάδα τοῦ νεοελληνικοῦ ἔθνους. Λαμβάνοντας ὑπόψη τὰ παραπάνω τεκμήρια, ἀλλὰ καὶ τὶς πληροφορίες ποὺ προκύπτουν ἀπὸ τὸ προσωπικὸ ἀρχεῖο τοῦ Ρήγα Παλαμῆδη,³ τῆς οἰκογένειας Δεληγιάννη⁴ καὶ τὸ δη-

Εὐχαριστῶ θερμὰ τὸν κ. Κωνσταντῖνο Πιτσάκη καὶ τὴν κ. Εὐτυχία Λιάτα γιὰ τὴν ἀνάγνωση τοῦ κειμένου καὶ τὶς παρατηρήσεις τους. Εἶναι αὐτονόητο ὅτι τυχὸν λάθη καὶ παραλείψεις βαρύνουν μόνον ἐμένα.

1. Ἕνα παράδειγμα: «[...] ἡ δὲ δικαιοδοσία, ἡ ἐπιρροὴ καὶ ἡ ἰσχὺς αὐτῶν ἦτο μεγάλη τις καὶ ἰδίως ἄνευ τῆς ἀδείας καὶ γνώμης των οὐδεμία διανομὴ ἢ εἰσπραξίς φόρου ἢ φόρων ἐσυγχωρεῖτο νὰ γίνη εἰς τὸν ραγιάν [...] Εἰς αὐτοὺς ἐκλεγομένους ἐλευθέρως ἀπὸ τὸν ραγιάν, ἄνευ ἐπεμβάσεως τῶν Τούρκων, ἀνετίθετο ὁ κανονισμὸς καὶ ἡ διανομὴ τῶν φόρων, μετρίων τὸ κατ' ἀρχάς». Μιχαὴλ Οἰκονόμου, *Ἱστορικὰ τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας ἢ ὁ ἱερός τῶν Ἑλλήνων Ἀγών*, [1873], (ἐπιμ. Ι. Γιανναροπούλου, Τ. Γριτσόπουλου), Ἀθήνα 1976, σ. 22.

2. Βλ. παρακάτω, σημ. 134.

3. Συνοπτικὰ περὶ τοῦ προσώπου τοῦ Ρήγα Παλαμῆδη, Μάρθα Πύλια, «Ἡ γαιοκτησία στὴν περιοχὴ τῆς Τριπολιτσᾶς κατὰ τὴν τουρκοκρατία», *Τὰ Ἱστορικά* 17/33 (2000) 229. Τὸ ἀρχεῖο βρίσκεται στὰ Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους, Συλλογὴ Γιάννη Βλαχογιάννη, ὑποσειρὰ Ρήγα Παλαμῆδη, φάκελλοι Γ1α, Γ1β, Γ2.

4. Τὸ ἀρχεῖο βρίσκεται στὴν Ἑταιρεία τῶν Φίλων τοῦ Λαοῦ. Εὐτυχία Λιάτα, *Ἀρχεῖα Οἰκογένειας Δεληγιάννη, Γενικὸ Εὐρετήριο*, Ἀθήνα 1992. Ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο αὐτὸ ἔχουν ᾗδη δημοσιευθεῖ 27 προεπαναστατικὰ ἔγγραφα, Ἑταιρεία τῶν Φίλων τοῦ Λαοῦ, *Ἀρχεῖον Κα-*

μοσιευμένο αρχείο του προεστού και κατόπιν στρατηγού 'Ανδρέα Λόντου,⁵ καθώς και σχετικές περιγραφές των περιηγητών και αναφορές των γαλλικών προξενικών αρχών, θα έπιχειρήσω να προσεγγίσω το χώρο των λειτουργιών και τὰ ὅρια τῆς αὐτονομίας τῶν χριστιανικῶν κοινοτήτων τοῦ Μοριᾶ.

Εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ κοινοτικὴ διοίκηση δὲν ἀποτελοῦσε ἰδιαίτερότητα τῶν χριστιανικῶν πληθυσμῶν καὶ ὅτι τὸ ὀθωμανικὸ κράτος ἀκολουθώντας τὴν παράδοση τῶν πρώτων ἰσλαμικῶν κρατῶν εἶχε παραχωρήσει στοὺς «λαοὺς τῶν ἱερῶν βιβλίων», δηλαδὴ τοὺς χριστιανοὺς καὶ τοὺς ἑβραίους, δικαιώματα τοπικῆς αὐτοδιοίκησης ἀλλὰ καὶ δικαστικῆς δικαιοδοσίας σὲ εὐρεῖς τομεῖς τοῦ ἀστικοῦ δικαίου.⁶ Ἀπὸ τοὺς ὀθωμανοὺς γινόταν κατ' ἀρχὴν δεκτὸ ὅτι οἱ χριστιανοὶ [καὶ οἱ ἑβραῖοι] μπορούσαν νὰ ἀπευθύνονται στὸν ἀρχιερέα τοὺς γιὰ ὅσες «ἀστικὲς» ὑποθέσεις συνδέονταν μὲ τὴ θρησκεία τοὺς: θέματα δηλαδὴ σχετικὰ μὲ τὸ γάμο καὶ τὴν κληρονομικὴ διαδοχὴ.⁷ Σταδιακὰ διαπιστώνουμε ὅτι ἡ δικαιοδοσία αὐτὴ ἐπεκτείνεται καὶ σὲ ἄλλους κλάδους τοῦ ἀστικοῦ δικαίου «ὅσους οἱ διαφορὲς ἀπὸ τὶς σχέσεις τῶν μελῶν τῆς [κοινότητος] ἔφεραν στὴν ἐπιφάνεια».⁸ Ἡ ἑκτασὴ τοῦ ἰσχύοντος ὀθωμανικοῦ ἀστικοῦ δικαίου ποὺ περιλάμβανε τὴν οἰκογενειακὴ κατὰστασιν τῶν ὑπηκόων, τὴ διανομὴ τῶν περιουσιῶν, τὶς ἐμπορικὲς καὶ χρηματικὲς συναλλαγὰς καὶ τὶς ἀγροτικὲς σχέσεις,⁹ προσδιόριζε, ἐνδεχομένως κατ' ἀναλογία, τὸ χῶρο τῆς χριστιανικῆς ἀστικῆς δικαιοδοτικῆς ἀρμοδιότητος. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι τὰ προνόμια διευκόλυναν τὴν κατὰκτησιν καὶ κατόπιν τὴ διοίκηση τῶν ἐκτεταμένων καὶ πολυπολιτισμικῶν περιοχῶν.

Ἀπὸ τὸ δεῦτερο μιστὸ τοῦ 17ου αἰῶνα, καὶ συγκεκριμένα ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ τὸ κράτος ἄρχισε νὰ ἐμπλέκεται σὲ ἀνεπιτυχεῖς πολέμους, ἀρχικὰ ἐναντίον τῆς Αὐστρίας καὶ ἀργότερα ἐναντίον τῆς Ρωσίας καὶ τῆς Περσίας,¹⁰ πα-

νέλλου Δεληγιάννη. Τὰ ἔγγραφα 1779-1827, Ἀθήνα 1993, σ. 17-43 καὶ ἔχουν παρουσιάσθῃ περιληπτικὰ τέσσερις μικροὶ κώδικες συλλογῆς φόρων καὶ δανείων, Κατερίνα Γαρδίκια, «Δανεισμὸς καὶ φορολογία στὰ χωριὰ τῆς Καρύταινας, 1817-1821», *Δελτίο τοῦ Κέντρου Ἑρεῖνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ* 1 (1998) 67-80.

5. *Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο τοῦ στρατηγοῦ Ἀνδρέα Λόντου (1789-1847)*, τ. 1 (1789-1823), Ἀθήνα 1914.

6. Κωνσταντῖνος Ἀμαντός, «Οἱ προνομιακοὶ ὅρισμοι τοῦ μουσουλμανισμοῦ ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν», *Ἑλληνικά* 9 (1936) 104-106, καὶ Robert Mantran, *L'expansion musulmane (VIIe-XIe siècles)*, Παρίσι 1969, σ. 262-268.

7. Δημήτρης Ἀποστολόπουλος, «Ἡ Πολιτικὴ καὶ τὸ Δίκαιο “μέσ' ἀπὸ τὰ ἐρείπια”», *Νεοελληνικὴ Παιδεία καὶ Κοινωνία, Πρακτικὰ Διεθνoῦς Συνεδρίου Ἀφιερωμένον στὴ μνήμη τοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ*, Ἀθήνα 1995, σ. 32.

8. Στὸ ἴδιο, σ. 33.

9. Γιὰ τὸ περιεχόμενο τοῦ ὀθωμανικοῦ ἀστικοῦ δικαίου, Mouradja d'Ohsson, *Tableau Général de l'Empire Othoman*, τ. 1, Παρίσι 1787, σ. v-vi, τ. 3 (1820) σ. 56-235.

10. Robert Mantran, *Histoire de la Turquie*, Παρίσι 1988, σ. 67-73. Γιὰ τὴ στα-

ρουσιάσθηκε μια νέα κατηγορία τοπικών αρχόντων. Πρόκειται για τους μουσουλμάνους πρόκριτους που επιχειροῦσαν καὶ συχνὰ κατόρθωναν νὰ ὑποκαταστήσουν τὶς ὀθωμανικὲς ἀρχὲς μέσα στὰ ὅρια τῶν περιοχῶν τους. Ὁ κρατικὸς μηχανισμός, ἐπειδὴ δὲν ἐπαρκοῦσε γιὰ νὰ ἐξασφαλίσαι τὶς ἀνάγκες τῶν πολέμων σὲ χρῆμα, ἐφόδια καὶ ἀνθρώπινο δυναμικό, ἀλλὰ καὶ πολλὲς φορὲς τὴ διατήρηση τῆς τάξης στὸ ἐσωτερικό, ἀπευθύνθηκε στοὺς μουσουλμάνους τοπάρχες ποὺ λειτουργοῦσαν ἀσύδοτα καὶ παρέμεναν ἀνενόχλητοι γιὰ ὅσο διάστημα ἀνταποκρίνονταν στὶς ὑποχρεώσεις αὐτές.¹¹

Στὸν ὀθωμανικὸ χῶρο οἱ κοινοτικὲς λειτουργίες προσδιορίζονταν ἀπὸ τὰ ἰδιαίτερα γεωγραφικά, πληθυσμιακά καὶ οἰκονομικά χαρακτηριστικά τῶν περιοχῶν καὶ γι' αὐτὸ τὸ λόγο παρουσίαζαν πολυμορφία. Ἡ ἰδιαιτερότητα τῆς κοινοτικῆς διοίκησης στὴν Πελοπόννησο ὀφειλόταν στὴ γεωγραφικὴ τῆς θέση καὶ τὸ μεθοριακὸ χαρακτῆρα της. Τὰ χαρακτηριστικά της αὐτά, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, εἶχαν σὰν ἀποτέλεσμα καὶ τὴ διεκδίκηση τῶν ἐδαφῶν της ἀπὸ τὶς μεγάλες ναυτικὲς δυνάμεις τῆς Εὐρωπαϊκῆς Μεσογείου καὶ τὸ ἔντονο ρωσικὸ ἐνδιαφέρον. Ἡ Πελοπόννησος, χερσόνησος ποὺ βρισκόταν σὲ διαρκὴ ἐπικοινωνία μὲ τὴ Δύση, εἶχε περιέλθει σὲ ἐνετικὴ κατοχὴ ἀπὸ τὸ 1685 ὡς τὸ 1715, εἶχε ἐμπλακεῖ στὸ ρωσο-τουρκικὸ πόλεμο μὲ τὴ γνωστὴ ἐξέγερση τῶν «Ὀρλωφικῶν» (1770), ἐνῶ προεπαναστατικὰ καὶ ἡ Γαλλία εἶχε ἐκδηλώσει ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ ἔδαφός της.¹²

Ἐχεῖ ἤδη περιγραφεῖ μὲ ἐπάρκεια τὸ πυραμιδικὸ σύστημα κοινοτικῆς ἐκπροσώπησης ποὺ ἔσχε στὸν ὀθωμανικὸ Μοριά.¹³ Τὸ ἐπαναλαμβάνω καὶ ἐδῶ:

διακὴ ἀποδυνάμωση τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας στὸ ὀθωμανικὸ κράτος, βλ. Bistra Cvetcova, «Ἡ ἐξέλιξη τοῦ φεουδαλικοῦ καθεστώτος ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 15^{ου} ὡς τὰ μέσα τοῦ 17^{ου} αἰῶνα», (μετ.), *Ἡ Οἰκονομικὴ Δομὴ τῶν Βαλκανικῶν χωρῶν*, ἐπιμ. Σπύρος Ἀσδραχάς, Ἀθήνα 1979, σ. 87-112.

11. Yuzo Nagata, *Muhsin-zâde Mehmet Pasa ve Âyânlık Muessesesi*, Τόκιο 1976, σ. 53-55, 80-87, σ. 92-93· Yücel Özkaya, «XVIII yüzyılın ilk yarısında yerli ailelerinin âyânlıkları ele geçirisleri ve bügük hânedânlıklarının kuruluşu», *Belleten*, τόμος XLII (42), ἀριθ. 168 (Ἰανουάριος 1978) 667-714.

12. Archives Nationales de France, σειρά Affaires Etrangères, ὑποσειρά BI-906, Naples de Roumanie, τ. 3 (1779-1784), φ. 52r· Κωνσταντῖνος Σάθας, *Τουρκοκρατούμενη Ἑλλάς, Ἱστορικὸν δοκίμιον περὶ τῶν πρὸς ἀποτίναξιν τοῦ ὀθωμανικοῦ ζυγοῦ ἐπαναστάσεων τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους (1453-1821)*, Ἀθήνα 1869, σ. 605-609· Jean Savant, «Napoléon et la libération de la Grèce», *L'Hellénisme contemporain*, Ἀθήνα, Ἰούλιος -Ὀκτώβριος 1950· Κανέλλος Δελγιάννης, *Ἀπομνημονεύματα*, τ. 1/16, Ἀθήνα 1957, σ. 45-55, 320-341, 474-485· Dimitris Anoyatis-Pélé, *Connaissance de la population et des productions de la Morée à travers un manuscrit anonyme de la fin du XVIIIe siècle*, Ἀθήνα 1987, σ. 112-131· Δημήτριος Σταματόπουλος, «Κοινοτικὲς φατρίες στὴν προεπαναστατικὴ Πελοπόννησο (1807-1816): Ὁ ρόλος τῶν Τουρκαλβανῶν τοῦ Λάλα ὡς παράγοντας πολιτικῆς διαφοροποίησης», *Ἱστοριὰ* 10 (1997) 203.

13. Μιχαὴλ Οἰκονόμου, ὁ.π., σ. 20· Μιχαὴλ Σακελλαρίου, *Ἡ Πελοπόννησος κατὰ*

στά χωριά διορίζονταν ένας ή περισσότεροι γέροντες, και ένας ταμίας που όνομαζόταν καψιμάλης. Στην έδρα της επαρχίας (καζά)¹⁴ όλοι οι συγκεντρωμένοι γέροντες των χωριών συγκροτούσαν την επαρχιακή βουλή που εξέλεγε έναν τουρκο (άγιάνη) και ένα χριστιανό άρχοντα (κοτσαμπάση) καθώς και τον επαρχιακό ταμία που όνομαζόταν σεντίκ εμίνης. Οι τρεις αυτοί άρχοντες υπό τη διεύθυνση του βοεβόδα¹⁵ αποτελούσαν το επαρχιακό συμβούλιο. Από όλες τις επαρχίες, οι εκπρόσωποι των άγιάνηδων και των κοτσαμπάσηδων διόριζαν δύο χριστιανούς άρχοντες, τους μοραγιάνηδες και δύο τουρκους, οι όποιοι λειτουργούσαν ως συμβουλευτικό σώμα του πασά. Μόνο οι χριστιανοί διατηρούσαν το δικαίωμα να στέλνουν στην Κωνσταντινούπολη αντιπροσώπους, τους λεγόμενους βεκλήηδες, «πότε τρεις και πότε περισσότερους».¹⁶ Άλλωστε οι επίσημοι ή ανεπίσημοι άπεσταλμένοι στην έδρα της εξουσίας ήταν άπολύτως άπαραίτητοι σε χριστιανούς και μουσουλμάνους για τη διεκπεραίωση κοινοτικών άλλων και άλλων υποθέσεων.¹⁷

Γνωρίζουμε ότι παράλληλα με τις χριστιανικές κοινότητες, στο Μοριά λειτουργούσαν μουσουλμανικές και έβραϊκές. Οι πληροφορίες για τις τελευταίες

την δευτέραν τουρκοκρατίαν (1715-1821), Αθήνα 1978 (ανάτυψη), σ. 87-96· Αθανάσιος Φωτόπουλος, *Οι Κοτζαμπάσηδες της Πελοποννήσου κατά τη δεύτερη τουρκοκρατία (1715-1821)*, Διδακτορική διατριβή, Αθήνα 1995· Αναστασία Κυρκίνη-Κούτουλα, *Η Όθωμανική διοίκηση στην Ελλάδα. Η περίπτωση της Πελοποννήσου*, Αθήνα 1996, σ. 139-180.

14. Διοικητική περιφέρεια μέσα στην οποία εκτείνεται ή δικαιοδοσία ενός καδής. Ο αριθμός των καζάδων στην προεπαναστατική Πελοπόννησο κυμαίνεται. Στην έκθεση του Κοδριά (1806) προς το γαλλικό Υπουργείο Έξωτερικών αναφέρονται 20 καζάδες (Archives du Ministère des Affaires Etrangères, σειρά Mémoires et Documents, Turquie, τ. 16, φ. 85v, 86r). Ο Pouqueville αναφέρει ότι στην Πελοπόννησο υπήρχαν 24 καζάδες (F. C. H. L. Pouqueville, *Voyage en Morée, à Constantinople, en Albanie et dans plusieurs autres parties de l'Empire Ottoman*, τ. 1, Παρίσι 1805, σ. 233-234), ενώ οι στατιστικές πληροφορίες αναφέρουν 27 (ΓΑΚ, Γ1α, δ.π., έγγραφο 84). Βλ. και Μιχαήλ Σακελλαρίου, δ.π., σ. 255-259.

15. Διοικητής υπεύθυνος για την καταβολή των φόρων και τη διατήρηση της τάξης στο έσωτερικό του καζά. Βλ. και σημ. 40, 79, 137· Παναγιώτης Παπατσώνης, *Απομνημονεύματα από των χρόνων της τουρκοκρατίας μέχρι της βασιλείας Γεωργίου Α'*, Αθήνα 1960, σ. 30· Αναστασία Κυρκίνη-Κούτουλα, *Η Όθωμανική διοίκηση στην Ελλάδα*, δ.π., σ. 181-189· Mihnea Berindei, Gilles Veinstein, *L'empire ottoman et les pays roumains, 1544-1545*, Παρίσι-Καίμπριτζ 1987, σ. 335-337.

16. Κανέλλος Δεληγιάννης, δ.π., σ. 46, 57. Ο όρος vekil χρησιμοποιείται ακόμη και σήμερα στα τουρκικά για να δηλώσει τον έθνικό αντιπρόσωπο (millet vekil), δηλαδή τον βουλευτή.

17. Βλ. παρακάτω σημ. 20, 50, 93, 94. Ένα παράδειγμα: ή οικογένεια Δεληγιάννη κατατρεχόμενη για πολύ καιρό μετά την δολοφονία του γέρο-Δεληγιάννη, κατόρθωσε να αναστρέψει το δυσμενές κλίμα έπωφελούμενη από τους ισχυρούς δεσμούς της με το αυτοκρατορικό χαρέμι και συγκεκριμένα με την άδελφή του σουλτάνου Σελίμ Γ', Μπεγιάν: Κανέλλος Δεληγιάννης, δ.π., σ. 76-77.

είναι ελάχιστες,¹⁸ ενώ για τις μουσουλμανικές περιορίζονται εκεί όπου οι Τούρκοι τοπικοί άρχοντες διασταυρώνονται στις πηγές μας με τους αντίστοιχους χριστιανούς. Τόσο στην Πελοπόννησο όσο και αλλού, οι μουσουλμάνοι διόριζαν και αυτοί αντιπροσωπεΐες και συγκροτούσαν τοπικά συμβούλια. Σύμφωνα με τον βαρώνο Jucherau de St. Denys «στις Σέρρες και στη Φιλιππούπολη, στο Μπουργκάς και στο Ρουστσούκ, [...] οι μουσουλμάνοι άρχοντες μαζί με τους πιά σιμλικήδες πολίτες της πόλης και τους εκπροσώπους του νόμου, [...] σχημάτιζαν ένα ντιβάνι ή συμβούλιο, όπου συζητούσαν τις υποθέσεις της κοινότητας και συνέτασσαν τις αναφορές προς τον πασά της επαρχίας, ή ακόμη έστελναν αναφορές στους ύπουργούς της Πύλης, με τα παράπονα που είχαν από τον πασά».¹⁹ Η περιγραφή αυτή μάς πληροφορεί για την τυπική διαδικασία που συνήθως ακολουθούσαν τα επαρχιακά κοινοτικά συμβούλια όταν απευθύνονταν στις αρχές. Οι αναφορές «των οικοκυραίων, από τους πλέον χρησίμους της πατρίδος»,²⁰ ενίσχυαν τις προτάσεις των προκρίτων στην Πύλη, όπως επίσης, όταν επρόκειτο για χριστιανούς, και τις προτάσεις στο Πατριαρχείο.

Οι σπουδαιότεροι μοραΐτες τούρκοι τοπικοί άρχοντες είναι ήδη γνωστοί από τις δημοσιευμένες ελληνικές πηγές και τα απομνημονεύματα.²¹ Κατά τη δεύτερη τουρκοκρατία τρεις οικογένειες δέσποζαν σε ολόκληρη την Πελοπόννησο. Πρόκειται για τους 'Απδ'ιμ Μπεγιάδους της Κορίνθου, στους οποίους ανήκε ο περίφημος Κιαμήλμπεης και ο λιγότερο γνωστός αλλά ισχυρός εξάδελφός του, 'Ιτζέτμπεης,²² τους 'Αρναούτογλου της Τριπολιτσάς και τους Χοτομαναίους της 'Ηλείας.²³ Οι δύο από τις οικογένειες αυτές κατάγονταν από

18. Στην απογραφή Παλαμήδη για την πόλη της Τριπολιτσάς αναφέρονται έβραϊκές «οικογένειες 82, όσπίτια 34, συναγωγή 1, εργαστήρια 2», ΓΑΚ, Γ1α, έ.π., Μητρόπολις Τριπολιτζά, σ. καταστίχου 29.

19. A. Jucherau de St. Denys, *Histoire de l'Empire ottoman depuis 1792 jusqu'en 1844*, Παρίσι 1844, τ. 1, σ. 36.

20. 'Επιστολές του Σωτήρου Κουγιᾶ προς τον Ρήγα Παλαμήδη βεκίλη Μονεμβασίας στην Κων/πολη, 15 Μαΐου 1819, 31 Μαΐου 1819, ΓΑΚ, Γ1β, έ.π., Έγγραφα 182, 180.

21. Κ. Δελιγιάννης, έ.π., σ. 48-51. 'Αμβρόσιος Φραντζής, 'Επιτομή της 'Ιστορίας της αναγεννηθείσης 'Ελλάδος, άρχομένη από το έτος 1715 και λήγουσα εις το έτος 1837, τ. 4, 'Αθήνα 1841, σ. 146-147. 'Ιωάννης Φιλήμων, Δοκίμιον 'Ιστορικόν περί της 'Ελληνικής 'Επαναστάσεως, τ. 3, 'Αθήνα 1860, σ. 62, 63.

22. Κανέλλος Δελιγιάννης, έ.π., σ. 68,72. 'Επιστολές Σωτήρου Κουγιᾶ προς τον Ρήγα Παλαμήδη, 1 Μαΐου 1819 και 20 'Ιουλίου 1819, έ.π., Έγγραφα 178r-v, 179, καθώς και John Alexander, «Some aspects of the strife among the moreot christian notables, 1789-1816», 'Επετηρίς 'Εταιρείας Στερεοελλαδικών Μελετών 5 ('Αθήνα 1974-75) 478, 484, 490, 491, 493.

23. Τα προεπαναστατικά χρόνια την οικογένεια αυτή είχαν διαδεχθεί με άγχιςτεία οι Λαλαίοι, 'Ιωάννης Φιλήμων, έ.π., σ. 64.

τούς πρώτους κατακτητές της Πελοποννήσου,²⁴ όλες κατείχαν τεράστιες εκτάσεις γῆς²⁵ και διέθεταν μεγάλη πολιτική επιρροή. Σε καμία περίπτωση, όμως, δεν απέκτησαν τη σπουδαιότητα και την επικινδυνότητα των τοπαρχών της 'Ανατολής ή του γνωστού μας 'Αλῆ Πασᾶ της 'Ηπείρου, επειδή δὲ διέθεταν ἐπαρκείς στρατιωτικές δυνάμεις και στρατιωτικές γνώσεις.²⁶ Ἡ ἀδυναμία τῶν ντόπιων ἀγιάνηδων ἔγινε φανερή στὰ 'Ορλωφικά ἀλλὰ και στὴν ἐπανάσταση.

Ὁ μειονοτικός χαρακτήρας τῶν μουσουλμάνων στὸν Μοριά ἐπηρέασε τὴν ἀνάπτυξη τῶν μουσουλμανικῶν κοινοτήτων και ἐπέβαλε ἀναγκαστική συνεργασία μετὶς χριστιανικές. Ἄν οἱ τοῦρκοι ἀγιάνηδες ὄφειλαν νὰ συνεργάζονται μετὶς χριστιανούς γιὰ νὰ νομιμοποιῶν στὸ ὄνομα τῶν ραγιάδων τίς ἐπιδιώξεις τους, οἱ χριστιανοὶ ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ ὑπακούουν, ἐπειδὴ οἱ σπουδαίτεροι ἀπὸ τοὺς Τούρκους εἶχαν ἰσχυρές συμμαχίες στὴν πρωτεύουσα τῆς αὐτοκρατορίας και ἐπειδὴ μπορούσαν μετὶς πλοῦτο τους νὰ καθοδηγοῦν τίς ἀποφάσεις τῆς διοίκησης. Σύμφωνα μετὶς τὴ βασικὴ μουσουλμανικὴ πολιτικὴ ἀρχὴ ποὺ πρεσβεύει ὅτι τὸ κράτος εὐημερεῖ ὅταν και οἱ πολῖτες εὐημεροῦν,²⁷ ἡ ὁθωμανικὴ ἐξουσία δὲν ἀδιαφοροῦσε μπροστὰ στὴ γενικευμένη λαϊκὴ δυσἀρεσκεια. Παρὰ τὸ δεσποτικὸ τῆς χαρακτῆρα ἡ ὁθωμανικὴ διοίκηση ἐπηρεαζόταν ἀπὸ «δημοκρατικές» πρακτικές ὅπως οἱ δημόσιες συγκεντρώσεις και οἱ ἀναφορές διαμαρτυρίας ποὺ, ὅμως, ἦταν πάντα ἐπιδέξια χειραγωγημένες ἀπὸ τίς τοπικές αὐθεντίες.²⁸ Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς δὲν ἦταν σπάνιες οἱ ἀποφάσεις ποὺ καταδίκαιζαν τούρκους ἀξιωματικούς και κατηγορούμενους γιὰ καταχρήσεις.²⁹

Σὲ ὁλόκληρὴ τὴν αὐτοκρατορία, ἐπειδὴ ἡ ὁθωμανικὴ διοίκηση δὲν ἀνα-

24. Πρόκειται γιὰ τὴν οἰκογένεια τοῦ Κιζιλήμπεη και τοὺς Χοτομαναίους (γιὰ τὴν ἀκριβεία Χοτομάν-ζαδέ). Ἰωάννης Φιλήμων, *Δοκίμιον Ἱστορικὸν περὶ τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας*, Νάυπλιο 1834, σ. 21.

25. Μάρθα Πύλια, ὁ.π., σ. 242-243.

26. «Cünkü [Mora'da] âyanlar askerlik işinden habersizdi», Yuzo Nagata, ὁ.π., σ. 63.

27. Mihnea Berindei, Gilles Veinstein, *L'Empire ottoman*, ὁ.π., σ. 55· Χαλὶλ Ἰνάλτζικ, *Ἡ Ὁθωμανικὴ αὐτοκρατορία. Ἡ κλασικὴ ἐποχὴ, 1300-1600*, Ἀθήνα 1995, σ. 118.

28. Παναγιώτης Παπατσώνης, ὁ.π., σ. 52, καθὼς ἐπίσης παραπάνω, σημ. 20. Ὁ Γιάννης Βλαχογιάννης ἐκφράζει χαρακτηριστικὰ τὴν κατάσταση αὐτή: «Εἶναι περίεργη τῆς Τούρκικης τυραννίας ἡ ψυχολογία, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸ Σουλτάνο ὡς τὸν τελευταῖο πασσά. Κάθε σημαντικὴ ἀπόφασή τους παίρνει ὡς σῦλλο και θεμέλιό της τὴ γνώμη τοῦ λαοῦ, τὴν κοινὴ φήμη, εἴτε ἀληθινὴ ἢ τεχνητὰ ὀργανωμένη. Ἔτσι ἡ δίκαια ἀπόφαση ἔχει ὡς συνήγορό της ὅχι τὴν ὀρθὴ κρίση ἀλλὰ τὴ φήμη... Μετὶς τὸ σκιάχτρο αὐτὸ τῆς λαϊκῆς φωνῆς χιλιάδες κεφάλια πέσανε Τούρκων και χριστιανῶν κατὰ τοὺς αἰῶνες τῆς Τούρκικης ἱστορίας», Γιάννης Βλαχογιάννης, *Οἱ κλέφτες τοῦ Μοριά*, Ἀθήνα 1935, σ. 192.

29. Γιάννης Βλαχογιάννης, στὸ ἴδιο. Ἐνα πλῆθος νομοθετικῶν πράξεων τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας ἐπιχειρεῖ μετὶς αὐστηρότητα νὰ καταστείλει τὴν ἐπιδημία τῶν καταχρήσεων, Halil İnalçık, «Adâletnâmeler», *Belgeler* 2 (Ἀγκυρα 1967) 49-145.

γνώριζε την ύπαρξη νομικῶν προσώπων, κάθε φορά πού συνδιαλεγόταν με τις κοινοτικές ἀρχές, ἀπευθυνόταν ὀνομαστικά στοὺς κοινοτικούς ἄρχοντες. Εἶναι χαρακτηριστικὸ τὸ ἱεροδικαστικὸ ἔγγραφο πού διορίζει τὸν Ρήγα Παλαμῆδη βεکیلη Μονεμβασίας καὶ εἶναι ἀκόμη ἐνδιαφέρον γιατί προσδιορίζει τὴν ἔννοια τῆς χριστιανικῆς ἐκπροσώπησης στὰ πλαίσια τοῦ ὀθωμανικοῦ συστήματος:

«Οἱ πρόκριτοι τῆς ἐπαρχίας Μπενέφσε³⁰ τῆς Κραταιᾶς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, τοῦ βαροῦς [προάστιο] καὶ ὅλων τῶν χωριῶν, [ἀκολουθοῦν τὰ ὀνόματα τῶν χωριῶν καὶ τῶν προκρίτων], ἅπαντες ὑπῆκοοι (ραγιάδες), προσωπικῶς δι' ἑαυτοὺς καὶ ἐπιτροπικῶς ὡς ἀντιπρόσωποι τῶν ἄλλων ραγιάδων, ἐμφανισθέντες ἐνώπιον ἡμῶν ἐν τῷ δικαστηρίῳ τούτῳ, [...] ἐδήλωσαν ὅτι πρὸς ὑπεράσπισιν, διεξαγωγὴν καὶ διευθέτησιν τῶν ἀφορωσῶν τὴν ἐπαρχίαν τῶν ὑποθέσεων ἐν τῇ πρωτεύουσῃ τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, ἐπειδὴ παρίσταται ἀνέφικτος ἀνάγκη νὰ διορισθῇ ἀντιπρόσωπός τις, ὁ δὲ εἰρημένος Ρήγας τυγχάνει, [...] ἱκανὸς διὰ τὸ λειτούργημα τοῦτο, διορίζουσι καὶ ἀποκαθιστῶσι τοῦτον γενικὸν ἀντιπρόσωπον καὶ πληρεξούσιον αὐτῶν. Ὁ δὲ εἰρημένος [...] ἐδήλωσεν ὅτι ἀποδέχεται [...].»³¹

Ἐνῶ στὶς ἐλληνικὲς πηγὲς ἡ ἀναφορὰ στὸ «κοινόν» εἶναι συχνή, ἡ ὀθωμανικὴ διοίκηση ἀναγνωρίζει τοὺς προεστοὺς ὡς πρόσωπα πού λειτουργοῦν («ἐπιτροπικῶς» στὸ ὄνομα «τῶν ἄλλων ραγιάδων»). Τὸ ἔγγραφο μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ συγκεκριμένος διορισμὸς δὲν ἦταν θεσμοθετημένος καὶ κατὰ συνέπεια ὁ συγκεκριμένος βεکیلης δὲν διαδέχεται προηγούμενο ἀλλὰ τοποθετεῖται ἐπειδὴ ἡ διοίκηση ἔχει πεισθεῖ γιὰ «τὴν ἀνέφικτη ἀνάγκη» τῆς ἐπαρχίας νὰ διατηρεῖ ἀντιπρόσωπο στὴν πρωτεύουσα. Εἶναι φανερὴ καὶ σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο ἡ προσαρμολογικὴ τῆς ὀθωμανικῆς ἐξουσίας στὶς τοπικὲς συνθῆκες καὶ στοὺς συγχετισμοὺς δυνάμεων.

Ὀνομαστικὰ ἀναφέρεται καὶ ὁ Παναγιώτης Μπενάκης στὸ παράρτημα τοῦ φορολογικοῦ κατάστιχου Καλαμάτας (1767-1768) ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ καζὰ καὶ ἀρμόδιος νὰ διευθετῇ τὸ σύνολο τῶν ὑποθέσεων καὶ τῶν ἐμπορικῶν δραστηριοτήτων τῶν χριστιανῶν ραγιάδων.³² Μὲ τὸν ἴδιο τρόπο εἶχε ἀπευθυνθεῖ πολὺ ἐνωρίτερα ὁ Μωάμεθ Β' (1451-1481) στοὺς «τετιμημένους ἄρχοντες» τοῦ Γαλατᾶ πού «ἐπροσκύνησαν» καὶ στοὺς ὁποίους παραχώρησε, ἀνάμεσα σὲ ἄλλα προνόμια, τὴν ἄδεια νὰ βάλουν «πρωτόγηρον διὰ νὰ διορθῶναι τὰς δουλείας ὅπου ἔχουν οἱπραγματευτάδες» μὲ ἀντάλλαγμα νὰ δίδουν τὸ «χαράτζιον».³³

30. Στὰ ὀθωμανικὰ κείμενα οἱ ὅροι Μπενέφσε, Μενεκσέ καὶ Μονβάζια δηλώνουν τὴν πόλη ἢ τὴ διοικητικὴ περιοχὴ τῆς Μονεμβασίας. M. Kiel, ἄρθρο Menekshe, *Encyclopédie de l'Islam*, τ. 6, 2η ἐκδοση, Λέυντεν-Παρίσι 1990, σ. 1006.

31. ΓΑΚ, Γ1β, ῥ.π., ἔγγραφο 279.

32. Gilles Veinstein, «Le patrimoine foncier de Panayote Bénakis kocabasi de Kalamata», *Journal of Turkish Studies* 11 (Παρίσι-Χάρβαντ 1987) 215.

33. Σπυρίδων Λάμπρος, «Ἡ ἐλληνικὴ ὡς ἐπίσημος γλώσσα τῶν σουλτάνων», *Νέος Ἑλληνομνημον* (1908) 66-68.

Οί τρεῖς προηγούμενες περιπτώσεις μᾶς βοηθοῦν νὰ προσεγγίσουμε σχηματικά τὸ χῶρο ποὺ ἡ ὀθωμανικὴ διοίκηση εἶχε ἐκχωρήσει στοὺς χριστιανούς.³⁴

α) Τὸ προνόμιο τῆς ἐκπροσώπησης. Δὲν θὰ μπορούσαν, ἄλλωστε, νὰ ἐκπροσωπηθοῦν ἀπὸ μουσουλμάνους, οὔτε καὶ αὐτοὶ οἱ τελευταῖοι ἀρκοῦσαν γιὰ νὰ ἐπιβλέπουν καὶ νὰ διοικοῦν τοὺς κατακτημένους σὲ ὁλόκληρη τὴν αὐτοκρατορία.

β) Τὸν τομέα τοῦ ἐμπορίου, ἀφοῦ ἡ ὀθωμανικὴ «ἀριστοκρατία»,³⁵ ὡς τάξη μὲ στρατιωτικὸ χαρακτήρα, δὲν ἐπεδείκνυε ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὶς ἐμπορικὲς ἐπιχειρήσεις.

γ) Τὴ συλλογὴ τῶν φόρων, δηλαδὴ τὴ δραστηριότητα ποὺ τροφοδοτοῦσε σταθερὰ τὰ κρατικὰ ταμεῖα καὶ ποὺ οἱ κοινοτικοὶ ἄρχοντες μπορούσαν νὰ ἐκτελοῦν καλύτερα, ὡς ὁμάδα πίεσης καὶ συγχρόνως ὡς ἐνδιάμεση ὁμάδα ποὺ ὑφίστατο ἡ ἴδια τὴν πίεση τοῦ κράτους.

Σὲ γενικὲς γραμμές, ἡ ὀθωμανικὴ διοίκηση παραχώρησε στοὺς χριστιανούς καὶ ἐβραίους ὑπηκόους τὸ δικαίωμα τῆς ἐσωτερικῆς ὀργάνωσης καὶ τῆς ὀργάνωσης τῆς οἰκονομικῆς τους ζωῆς ὑπὸ τὴν προϋπόθεση τῆς καταβολῆς τῶν κανονισμένων φόρων καὶ τοῦ σεβασμοῦ τῆς ὀθωμανικῆς νομιμότητας.

Οἱ λόγοι ποὺ ἐπέτρεψαν τὴν ὑπαρξὴ τῶν κοινοτήτων προσδιόρισαν καὶ τὶς ἀρμοδιότητές τους: ἡ εἴσπραξη τῶν φόρων ἀλλὰ καὶ ἡ διατήρηση τῆς τάξης ἦταν κεντρικοὶ ἄξονες τῆς λειτουργίας τους καὶ σταθερὲς ἐπιδιώξεις τοῦ κράτους. Ὁ παραγωγικὸς πληθυσμὸς τῆς αὐτοκρατορίας στὴ συντριπτικὴ του πλειοψηφία ἀγροτικὸς, ὅφειλε νὰ συντηρεῖ ὁλόκληρο τὸ μηχανισμό τῆς διοίκησης, τὸν κεντρικὸ καὶ τὸν περιφερειακὸ. Ὅφειλε ἀκόμη νὰ ἐξυπηρετεῖ τὶς ἐκτακτες ἀνάγκες τοῦ κράτους, ὅπως οἱ ἐκστρατεῖες, καθὼς ἐπίσης καὶ τὰ καθημερινὰ ἐξόδα τῶν τοπικῶν κυβερνητῶν, τὰ ἐξόδα τῶν σαραγίων καὶ τῶν μετακινήσεων τῶν κρατικῶν ἀπεσταλμένων καὶ τὰ ἐξόδα τῶν κοινοτικῶν ἀρχῶν.³⁶ Μὲ τὴν καταβολὴ τῶν φόρων πραγματοποιεῖται, δηλαδὴ, ἀναγκαστικὴ μετακίνηση εἰσοδημάτων πρὸς τὴν κορυφὴ τῆς ἱεραρχίας, εἴτε πρόκειται γιὰ τακτικούς

34. Γιὰ τὶς λειτουργίες τῶν κοινοτήτων στὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία, Σπύρος Ἀσδραχάς, «Φορολογικὲς καὶ περιοριστικὲς λειτουργίες τῶν κοινοτήτων στὴν τουρκοκρατία», στὸ *Οἰκονομία καὶ Νοοτροπίες*, Ἀθήνα 1988, 123-143, καὶ τοῦ ἴδιου, «Νησιωτικὲς κοινότητες: οἱ φορολογικὲς λειτουργίες», *Τὰ Ἱστορικά* 5/8 (1988) 3-36, 5/9 (1988) 229-258.

35. Δὲν πρόκειται γιὰ τὴν κλασικὴ-δυτικὴ ἔννοια τῆς ἀριστοκρατίας, ἀλλὰ γιὰ κυρίαρχη τάξη *de facto*. Ἀλλωστε ἡ ὀθωμανικὴ διοίκηση καταδίκαιε μὲ τὴν ποινὴ τοῦ θανάτου καὶ τῆς δήμευσης (*musadere*) τὰ ἰσχυρὰ καὶ ἀνταγωνιστικὰ πρὸς τὴν ἐξουσία μέλη της. Βλ. παρακάτω, σὴμ. 140, 151. Yavuz Cesar, «Bir âyanın muhalledati, Havza ve Köprü kazaları âyanı Kôr İsmailoğlu Hüseyin (musadere olayı ve terekenin incelenmesi)», *Belleten* τόμος XLI (41), ἀριθ. 161 (Ἀγworα 1977) 41-78.

36. ΓΑΚ, Γ1α, β.π., ἔγγραφο 65, δημοσιευμένο ἀπὸ τὸν Τάσο Γκριτσόπουλο, «Στατιστικὲς εἰδήσεις περὶ Πελοποννήσου», *Πελοποννησιακά* 8 (1971) 413-414, καὶ F. C. H. L. Pouqueville, *Voyage en Morée*, τ. 1, σ. 73-74, 238-239.

ἢ ἔκτακτους φόρους εἴτε πρόκειται γιὰ προσωπικοὺς ἢ φόρους ἐπὶ τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς διακίνησής τῶν προϊόντων.

Τὸ παράθεμα ποὺ ἀκολουθεῖ ἀπὸ τῆ «Στατιστικὴ περιγραφή τῆς ἐπαρχίας Μονεμβασίας» περιγράφει τόσο τὴν ἐτήσια εἰσοδηματικὴ κατάσταση τῶν Τούρκων καὶ τῶν χριστιανῶν τῆς ἐπαρχίας κατὰ τὴν προεπαναστατικὴ ἐποχὴ, ὅσο καὶ τὴ συνολικὴ φορολογικὴ ὑποχρέωση τῶν χριστιανῶν κατὰ τὴν ἴδια περίοδο. Ἀποτελεῖ ἓνα συγκεκριμένο παράδειγμα ποὺ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ συλλάβουμε τὸ βάρος τῆς φορολογίας πάνω στὰ ἀγροτικὰ καὶ χριστιανικὰ κατὰ κύριο λόγο, εἰσοδήματα:

«Εἰς τοὺς τελευταίους χρόνους [...] ἡ ἐπαρχία αὕτη ἐκατοικεῖτο ἀπὸ 1.500 περίπου οἰκογενείας, ἐξ ὧν τὰ 3/5 χριστιανοὶ [...]. Οἱ χριστιανοὶ οἵτινες εἶχον τὸ 1/4 τῆς γῆς, ἐνέμενον αὐτοὶ καὶ πλέον τῶν 2/5 τῆς τουρκικῆς οὐσίας, διότι αὐτοὶ ἦσαν οἱ κυρίως γεωργοὶ ἢ ἐπιμελεῖται τῆς γῆς [...]. Τὸ ὅλον εἰσόδημα τῆς γῆς τῆς Μονεμβασίας γρόσια 602.000 [...]. Τὸ ἀνάλογον τῶν Τούρκων κατὰ τὰς προηγούμενας παρατηρήσεις [ὡς κυρίων τῶν 3/4 τῆς γῆς] γρόσια 310.000 [...]. Αὐθεντικὰ δικαιώματα ἢ δοσίματα τοπικά: [...] Τὸ ἐκ τῶν χαρτζίων ὄφελος τοῦ βασιλικοῦ ταμείου ἦτον τὸ ἐξῆς, [...] γρόσια 12.002, [...] Τὸ τῶν δεκάτων καὶ λοιπῶν βασιλικῶν δοσιμάτων, τούτων τὸ πλεῖστον μέρος ἦτον προσδιωρισμένον διὰ μισθοὺς τῆς φρουρᾶς καὶ ἓν μικρὸν μέρος ἐπωλεῖτο μουκατᾶς³⁷ [...] τὸ ὅλον τοῦ ἐτησίου εἰσοδήματος αὐτῶν καθ' ὑπολογισμόν τῶν τελευταίων χρόνων ἐσυνάζετο περίπου γρόσια 40.000. Οἱ ἐπίλοιποι μουκατᾶδες μὲ τὸ τελωνεῖον ἐπωλοῦντο γρόσια 12.000. "Ὅσα πρὸς τὸν Βαλὴν τῆς Πελοποννήσου, τὸ ἀνάλογον τῆς ἐπαρχίας [...] γρόσια 38.022. Διὰ τὰ κοινὰ ἔξοδα τῆς Πελοποννήσου ἐτησίως γινόμενα ἐπὶ τὸ κεντρικὸν σύστημα τῶν τῆς Πελοποννήσου προυχόντων γρόσια 16.000 [...] Τὰ πρὸς τὸν τοπικὸν Βοεβόδα [...] γρόσια 17.607. [...] Τὰ πρὸς τὸν Καδὴν [...] γρόσια 4.075. [...] Διὰ τὸ μεζίλι³⁸ τῆς ἐπαρχίας γρόσια 3.500. Εἰς τοὺς πασάδες τῶν φρουρίων τῆς Πελοποννήσου γρόσια 900».³⁹

Σύμφωνα μὲ τίς πληροφορίες αὐτές, τὸ χρηματικὸ εἰσόδημα τῶν χριστιανῶν ἀνέρχεται σὲ 292.000 γρόσια, ἀπὸ τὰ ὅποια 145.000 γρόσια, δηλαδὴ τὸ 50 % κατευθύνεται στὰ ἐτήσια καὶ σταθερὰ δοσίματα τῆς ἐπαρχίας. Σ' αὐτοὺς τοὺς ὑπολογισμούς, σύμφωνα πάντα μὲ τὸ τεκμήριο, δὲν περιλαμβάνονται τὰ πρόστιμα καὶ οἱ χρηματικὲς ποινὲς ποὺ ἐπέβαλλε ὁ βοεβόδας, τὰ δικαιώματα τῶν σπαχίδων κατὰ τὴ σύναξη τῶν τιμαριωτικῶν προσόδων καὶ οἱ πρόσθετες εἰσφορὲς πρὸς τὴν κεντρικὴ διοίκηση κάθε φορὰ ποὺ ἐπιχειροῦσε νέες ἐκ-

37. Γιὰ τὴν ἔννοια τοῦ μουκατᾶ (mukata'a), βλ. παρακάτω, σημ. 50.

38. Κατάλυμα, τόπος ποὺ ἀνεφοδιάζονταν καὶ ἄλλαζαν ὄλογα οἱ κρατικοὶ ἀπεσταλμένοι καὶ ἄλλοι ταξιδιώτες. Γιὰ τὴ συντήρησή τους οἱ ἐπαρχίες κατέβαλλαν φόρο. N. Elis-séeff, ἄρθρο «Manzil», *Encyclopédie de l'Islam*, τ. 6, 2η ἐκδόση, Λέυντεν-Παρίσι 1990, σ. 440-442· F. C. H. L. Pouqueville, *Voyage de la Grèce*, τ. 6, Παρίσι 1827, σ. 219.

39. «Συνοπτικὴ στατιστικὴ περιγραφή τῆς ἐπαρχίας Μονεμβασίας κατὰ χωρία καὶ περιοχάς», ΓΑΚ, Γ2α, ὁ.π., σ. καταστίχου 46/71, 53/78-58/83, δημοσιευμένο καὶ ἀπὸ τὴν Ἑλένη Μπελιᾶ, «Στατιστικὰ στοιχεῖα τῆς ἐπαρχίας Ἐπιδαύρου Λιμηρᾶς», *Λακωνικαὶ Σπουδαί* 5 (1980) 104-112.

στρατείες ή αντιμετώπιζε έκτακτα έξοδα.⁴⁰ Είναι ενδιαφέρον να προσθέσουμε ότι επειδή ή έπαρχία (ήτον όρεινή και άκαρπος) και «δέν έτρεφε όλον τον χρόνον τους κατοίκους εκ των κόλπων της», ένα μεγάλο μέρος των χρηματικών εισοδημάτων έξυπηρετούσε παράλληλα με τη φορολογική ύποχρέωση και τον έπισιτισμό των κατοίκων. Σύμφωνα με το τεκμήριο («τά λοιπά ανεπλήρωνεν ή βιομηχανία εις πορισμόν των προς του ζήν».)⁴¹ Το έλλειμμα, δηλαδή, κάλυπτε ή οικιακή βιοτεχνική άπασχόληση, ή μισθωτή και διακινούμενη εργασία και ή ύψηλή αυτοκατανάλωση. "Όσοι άδυνατούσαν να εκπληρώσουν τις φορολογικές τους ύποχρεώσεις κατέφευγαν σε προσωπικό ή συλλογικό δανεισμό.

"Όπως είδαμε τα δοσίματα έξυπηρετούσαν ταυτόχρονα τις χρηματικές ανάγκες της κρατικής μηχανής, μόνιμες και έκτακτες, καθώς και τα έξοδα της διοίκησης και των τοπικών αρχόντων. Οί κεντρικές κοινοτικές αρχές της Πελοποννήσου όφειλαν να κατανείμουν στις έπαρχίες και από εκεί οί έπαρχιακές συνελεύσεις στα χωριά και τέλος οί δημογέροντες στα νοικοκυριά τον άνάλογο φόρο. Οί ίδιοι κοινοτικοί άρχοντες όφειλαν επίσης να συγκεντρώνουν και να αποδίδουν στους δικαιούχους, δηλαδή τους κρατικούς λειτουργούς, τα φορολογικά εισοδήματα. Και καθώς οί χρηματικές ανάγκες της αυτοκρατορίας αύξάνονταν διαρκώς εξαιτίας των πολέμων, αλλά κυρίως εξαιτίας της άδυναμίας της διοίκησης να προσαρμοσθεϊ στις νέες έσωτερικές και έξωτερικές συνθήκες⁴², τα ύπέρογκα δοσίματα είχαν προκαλέσει άποδιαρθρωτικές συμπεριφορές. Είχαν δηλαδή προκαλέσει τη διαρκή καταχρέωση των χωρικών και στην χειρότερη περίπτωση την έγκατάλειψη των χωριών.⁴³ Η φυγή των χωρικών επιβάρυνε ακόμη περισσότερο τις φορολογικές ύποχρεώσεις της ευρύτερης περιοχής, επειδή ή φορολογική όφειλή κατά διοικητική περιοχή παρέμενε άμετάβλητη.⁴⁴ Στο 'Ιστορικό 'Αρχείο του στρατηγού 'Ανδρέου Λόντου, και στις εκθέσεις της γαλλικής προξενικής άλληλογραφίας για τις κοινότητες του Μοριά και της 'Αθήνας, επανέρχεται σταθερά ή δραματική καταχρέωση των κοινοτήτων και ή άδυναμία τους να έξοφλήσουν τους δανειστές και να καταβάλουν τους νέους φόρους.⁴⁵

40. Στο ίδιο, σ. καταστίχου 58/83· 'Ελένη Μπελιά, ό.π.

41. Στο ίδιο, σ. καταστίχου 47/72, 54/79· 'Ελένη Μπελιά, ό.π.

42. 'Ελισάβετ Ζαχαριάδου, «'Ο έπεκτατικός προσανατολισμός του Βαγιαζήτ Β'», *Τά 'Ιστορικά* 12/23 (1995) 298.

43. Μία από τις πρώτες εργασίες για το θέμα αυτό, 'Ελένη 'Αντωνιάδη, «'Ερημωμένα χωριά στην 'Ελλάδα. Ένας προσωρινός άπολογισμός», *'Η Οικονομική Δομή των Βαλκανικών χωριών*, ό.π., σ. 191-259.

44. Βλ. παρακάτω, σημ. 47, περίπτωση Γαστούνης.

45. 'Ανδρέας Λόντος, ό.π., σ. 10-11, 17, 21, 210, 242-255· Archives Nationales de France, Naples de Romanie, ό.π., φ. 32r-v (1η Νοεμβρίου 1779). Είναι χαρακτηριστικό το ακόλουθο παράθεμα: «[...] les Athéniens sont ruinés et il n'est pas aisé de faire

‘Η «Στατιστική περιγραφή τῆς ἐπαρχίας Μονεμβασίας» ἐπιβεβαιώνει μὲ σαφήνεια τὴν ἴδια κατάσταση:

«Πολλοὶ ἐκ τῶν χριστιανῶν ἀμνηχανοῦντες εἰς τὴν πενίαν καὶ τὰ δοσίματα εἰς ἄλλους τόπους περιεφέροντο. [Διαφορετικά], ἦσαν ἀναγκασμένοι νὰ καταφεύγῃσι εἰς τοὺς Τούρκους, οἵτινες εἶχον καὶ ἀφθονώτερα εἰσοδήματα, ἦσαν τὸν ἀριθμὸν ὀλιγώτεροι καὶ πάντῃ ἄνετοι ἀπὸ τὰ δημόσια βάρη, καὶ ἐδανείζοντο ἐξ αὐτῶν. [...] ‘Ο τρόπος τοῦ δανείσματος τῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἦτον νὰ δίδωσιν μία ποσότητα χρημάτων καὶ νὰ λαμβάνωσιν εἰς ὑποθήκην κτῆμα ὁλόκληρον ἐνὸς Ἑλλήνος ἐπὶ συμφωνίᾳ νὰ τὸ νέμεται ὁ δανειστής διὰ τὸν τόκον τῶν χρημάτων ἕως εἰς ἓνα καιρὸν καθ’ ὃν ἤθελαν συμφωνήσῃ ὁ μὲν νὰ λάβῃ τὸ κεφάλαιον ὁ δὲ νὰ ἀπολάβῃ εἰς τὴν ἐξουσίαν του τὸ κτῆμα. ‘Ο Ἕλλην ὅστις ἐδανείζετο ἐξαιτίας ὅτι τὰ εἰσοδήματά του δὲν ἀνταπεκρίνοντο μὲ τὰ ἐξοδά του, πολὺ περισσότερον ἡδυνάτει νὰ ἐξαρκέσῃ εἰς τὴν πληρωμὴν τοῦ χρέους του, [...] ἀφοῦ μάλιστα ὑστερεῖτο καὶ τὸ κτῆμα του, ἐκ τῆς ἐλλείψεως τοῦ ὁποίου ὑστερεῖτο καὶ ἐν μέγα μέρος τῶν προσόδων του. Ἐχανε τοιουτοτρόπως διὰ πάντα τὴν φιλτάτην του ἐκείνην γῆν, ἐπειδὴ ἦτον εἰς τὴν συμφωνίαν νὰ ἀποξενώνεται ἀπὸ αὐτὸ εἰς τόσους χρόνους ἢ ἀναγκάζετο νὰ τὸ πωλήσῃ εἰς αὐτὸν διὰ νὰ λάβῃ καὶ τι πλεόν πρὸς ἐξοικονόμησιν τῶν παρόντων ἀναγκῶν του».⁴⁶

Οἱ κοινοτικοὶ ἄρχοντες ὕφειλαν νὰ ἐμποδίσουν τὴ φυγὴ καὶ τὴ συλλογικὴ καταχρέωση τῶν χωρικῶν σὲ τρίτους γιατί ἐκτὸς ἀπὸ τὴ φυγὴ καὶ ἡ τσιφλικοποίηση τῶν χριστιανικῶν καλλιεργειῶν ἀποσποῦσε ἀπὸ τὴν κοινότητα τοὺς ἀνάλογους προσωπικοὺς φόρους καὶ τοὺς φόρους ἐπὶ τῆς παραγωγῆς. ‘Ο Ρήγας Παλαμήδης ἐπισημαίνει τὸ πρόβλημα αὐτό, στὸ 1ο σχέδιο στατιστικῆς τῆς ἐπαρχίας Γαστούνης:⁴⁷ «Ἄλλ’ οἱ δυνατοὶ ἰδιοκτῆται ὀθωμανοὶ κατόρθωναν νὰ τοὺς ἐκπίπτει κατὰ καιροὺς ἓνας ἀριθμὸς χαρτίων, ἀπὸ τὸν καθ’ ἑαυτὸ ἀριθμὸν τῶν χαρτίων τῶν τσιφλικίων τοὺς καὶ οὕτω τὸ ὅλον ποσόν, ὡς πρὸς τὰ ἰδιαίτερα τυπώματα ἐκάστης ἐπαρχίας κατέβαιναν εἰς ὀλιγώτερον ἀριθμὸν, τοῦ κυρίου ἀριθμοῦ πιπτομένου κατ’ αὐτὸν τὸν τρόπον τοῦ βάρους εἰς τοὺς λοιπούς, τουτέστιν τοὺς ἀδυνάτους καὶ κυρίως εἰς τοὺς καριγιέδες».⁴⁸

Οἱ Ἕλληνες προσετοί ἀκολουθοῦσαν ποικίλες οικονομικὲς στρατηγικὲς γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν τὴ συνοχὴ τῆς κοινότητος καὶ τὴ μερικὴ καταβολὴ τῶν χρεῶν της. Ὡστόσο παρὰ τὴν οικονομικὴ ἀθλιότητα τῶν ραγιαδῶν «ῶφελοῦντο ἂν ἤθελαν καὶ ἀπὸ τὰ βασιλικά δοσίματα, ἐκτὸς δὲ τούτων τῶν εἰσοδημάτων εἰ-

payer des débiteurs qui n'ont ni argent, ni crédit dans ce moment. Leur gouverneur a fait emprisonner, enchaîner et bastonner depuis des mars dernier sans avoir rien pu retirer des 450.000 piastres qu'il requiert d'eux. Il a même fait pendre trois des chefs de la Communauté», στὸ ἴδιο, ὑποσεῖρά ΒΙ-174, Αθήνες, τ. 2, φ. 183r-v, (18 Αὐγούστου 1789).

46. «Στατιστικὴ περιγραφή τῆς ἐπαρχίας Μονεμβασίας», ὁ.π., σ. καταστήχου 46/71, 51/76· Ἐλένη Μπελιά, ὁ.π., σ. 107, 108.

47. ΓΑΚ, Γ1α, ὁ.π., ἔγγραφο 82, σ. 11, δημοσιευμένο ἀπὸ τὸν Τάσο Γριτσόπουλο, ὁ.π., σ. 453.

48. Δηλαδή στὰ χωρὰ ποὺ δὲν ἦταν τσιφλίκια. Περισσότερες πληροφορίες γιὰ τοὺς καριγιέδες, Μάρθα Πύλια, ὁ.π., σ. 233-234.

χον και τυχηρά πάμπολλα έτησίως».⁴⁹ Δέν ύπάρχει άμφιβολία ότι οί τοπικοί άρχοντες προστατεύοντας την κοινότητα, προστάτευαν συγχρόνως τó άξίωμα τους και τά «πάμπολλα» όφέλη που αποκóμιζαν από αυτό. Έπειδή, όπως είδαμε, οί άνάγκες του κράτους σέ χρήμα αύξάνονταν συνεχώς, οί τοϋρκοι και οί χριστιανοί πρόκριτοι προαγόραζαν από την κεντρική έξουσία, και στην περίπτωση της Πελοποννήσου από τόν πασά, ένα μέρος από τά έτήσια φορολογικά εισοδήματα της ευρύτερης περιοχής τους, τούς λεγόμενους μουκατάδες (*mukata'a*).⁵⁰ Κατέβαλαν δηλαδή, έκ των προτέρων στην κεντρική διοίκηση τó αντίστοιχο ποσό και κερδοσκοπούσαν από τη διαφορά ανάμεσα στο έπιδι-καζόμενο και εισπραττόμενο τελικά ποσό. Η πώληση των δημόσιων εισοδημάτων αποτελούσε πάγια τακτική της αυτοκρατορίας. Η διαδικασία αυτή είναι γνωστή ακόμη και στις έλληνικές πηγές με τόν όρο *iltizam* (ιλτιζάμι), ενώ οί άρχοντες που την έπιχειρούσαν ονομάζονταν *mültezim* ή *'amil*.

Ο Άνδρέας Λόντος είχε προαγοράσει τó 1820 ένα μέρος από τόν τελωνειακό φόρο της Βοστίτσας⁵¹ και είχε προκαταβάλει για τó φόρο του καπνού 3.000 γρόσια.⁵² Η οικογένεια Δεληγιάννη συμμετείχε και αυτή σέ «συντροφίες» που προαγόραζαν δημόσια εισοδήματα.⁵³ Τά κέρδη από τις έπιχειρήσεις αυτές ξεπερνούσαν συνήθως τη μέση απόδοση των δανείων. Σέ δύο περιπτώσεις που καταγράφεται ή έξόφληση, ή αύξηση του κεφαλαίου που κατέβαλε ο Πανάγος Δεληγιάννης άνέρχεται στο 31 % και 19 % σέ έτήσια βάση.⁵⁴ Προσε-

49. Π. Παπατσώνης, ό.π., σ. 31.

50. Όπως σημειώνει ό προεστός Μονεμβασίας Παναγιωτάκης Καλογεράς, σέ γράμμα του προς τόν Ρήγα Παλαμήδη άντιπρόσωπο του καζά στην Κωνσταντινούπολη, «...Έξεύρω αθέντα μου ότι οί μουκατάδες και οί μποξιάδες έρχονται του Μόρα Βαλισή και όθεν θέλει τούς δίδει. Πλήν και από αυτού άνίσως και γράψουν του Μόρα Βαλισή δέν κάνει άλλώς...», 2 Άπριλίου 1820 από Μονεμβασιά. ΓΑΚ, Γ1β, ό.π., έγγραφο 161' [μποξάς ή μποξιάς: χρυσούφαντο σακίδιο με τó διάταγμα του συνολικού φόρου, Θεόδωρος Ρηγόπουλος, Άπομνημονεύματα από των αρχών της επανάστασεως μέχρι του έτους 1881, έπιμ. Άθ. Φωτόπουλος, Άθήνα 1979, σ. 19]. Πρέπει έδω νά έπισημάνουμε ότι σύμφωνα με τά τεκμήρια που διαθέτουμε, στην Πελοπόννησο ή εκμίσθωση φορολογικών εισοδημάτων ήταν συνήθως έτήσια (*mukata'a*) και όχι ισόβια (*malikâne*).

51. Άνδρέας Λόντος, ό.π., σ. 252.

52. Στο ίδιο, σ. 253.

53. Έταιρεία των Φίλων του Λαού, Άρχεΐα Οικογένειας Δεληγιάννη, ΙΙΙ (Λογαριασμοί), φάκελος 1, ύποφάκελος 2, κατάστιχο δοσοληψιών Πανάγου Δεληγιάννη, σ. καταστίχου 10, 11, 14, 15.

54. «1815: μαρτίου Αη: έδωκα διά τó μερίδιόν μου εις τó ιλτιζάμι Καλιανίου εις τά δεκαέξ έν άκουόμενα διά τó αυτό έτος γρόσια 567:12 [...] έξοφλήθη 1816: 25: αυγούστου: γρόσια 815:19 [...] 1815: νοεμβρίου 15: έδωκα διά τι ιλτιζάμι Καλιανίου τó ότουζ μπέρ σενεσί [έτος έγείρας 1231] ήτοι τó ήμέτερον έτος 1816: έν εις τά ένένά άκουόμενα διά τó μερίδιόν μου γρόσια 1000. Αύτη ή συντροφία έξοφλήθη. [...] 1818: φεβρουαρίου 8: γρόσια 1593:06». Στο ίδιο.

παναστατικά τὸ σύνολο τῶν ἐτήσιων φορολογικῶν ὀφειλῶν τοῦ Πύργου καὶ τῆς Γαστοῦνης εἶχαν ἀναλάβει τοῦρκοι ἀγιάνηδες καὶ συγκεκριμένα ὁ Κιαμήλμπης τῆς Κορίνθου, ὁ Νιζέτμπης τῶν Σαλόνων, ὁ Ἀλήμπης τοῦ Ναυπλίου καὶ ὁ Ἀχμέτμπης τῆς Κορώνης.⁵⁵ Ὅπως φαίνεται, οἱ τοῦρκοι προεστοὶ κυριαρχοῦσαν στὸν τομέα τῆς προαγορᾶς τῶν δημόσιων εἰσοδημάτων ἐνῶ οἱ πιὸ σημαντικοὶ χριστιανοὶ εἶχαν περιορισθεῖ σὲ μικρὰ μερίδια. Τὴν ὑπεροχὴ τῶν μουσουλμάνων προκρίτων στὸ ἔξωρο τῶν φορολογικῶν ἐκμισθώσεων ἐξασφάλιζαν οἱ στενές τους σχέσεις μὲ τὴν κεντρικὴ ἐξουσία. Ὁ Κιαμήλμπης, ὁ σπουδαιότερος καὶ πλουσιότερος ἀγιάνης τοῦ Μοριᾶ, κατεῖχε ἀκόμη τὸ μισθὸ μουκατὰ τῆς Τριπολιτῆς καὶ τοῦ Λεονταρίου, τὰ 4/5 τοῦ μουκατὰ τῆς Κορίνθου καὶ ὁλόκληρο τὸν μουκατὰ τῆς Κορώνης καὶ τῆς Μεθώνης.⁵⁶

Οἱ χριστιανοὶ ἄρχοντες γιὰ νὰ ἐξυπηρετοῦν τὶς ἀνάγκες τῆς κοινότητος, ἀναλάμβαναν νὰ δανειστοῦν γιὰ λογαριασμό της ἢ ἀκόμη δάνειζαν οἱ ἴδιοι τὰ κοινοτικὰ ταμεῖα. Κατ' αὐτὴν τὴν ἐννοία ἦταν συγχρόνως χρεῶστες καὶ δανειστὲς καὶ μὲ τὴν τελευταία ιδιότηταμποροῦσαν νὰ πραγματοποιοῦν ὑψηλὰ κέρδη δεσμεύοντας τὴ μελλοντικὴ παραγωγὴ καὶ ζητώντας τὴν ἐξόφληση τὴν ἐποχὴ τῆς συγκομιδῆς, ὅποτε οἱ τιμὲς ἦταν χαμηλές. Οἱ ἐτήσιοι τόκοι κυμαίνονταν ἔως 40%,⁵⁷ μὲ μεγαλύτερη συχνότητα στὸ 20%.⁵⁸ Ἡ οἰκογένεια Δεληγιάννη εἶχε ἀναπτύξει ἐντονη δραστηριότητα στὸν τομέα αὐτό, καὶ κυρίως ὁ Πανάγος. Ὁ ἐτήσιος τόκος μὲ τὸν ὅποῖον δάνειζε ἰδιῶτες ἀλλὰ καὶ κοινότητες τῆς περιοχῆς του ἦταν 20%.⁵⁹ Γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσει τὸ ἡθικὸ ἀσυμβίβαστο ποὺ προκαλοῦσε ὁ ρόλος του ὡς φοροεισπράκτορα καὶ ταυτόχρονα ὡς δανειστὴ τῆς κοινότητος, στὰ κατὰστικὰ του εἶχε καταχωρήσει δάνεια στὸ ὄνομα

55. Ἀνδρέας Λόντος, ὁ.π., σ. 249.

56. ΓΑΚ, Γ1α, ὁ.π., ἔγγραφο 82, σ. 1, δημοσιευμένο ἀπὸ τὸν Τάσο Γριτσόπουλο, ὁ.π., σ. 459.

57. Ἀπόσπασμα ἐπιστολῆς τοῦ Ἀνδρίκου Νοταρᾶ, πρὸς τὸν ἡγούμενο τῆς μονῆς Ἀγίου Γεωργίου Φενεοῦ: «[...] καὶ μὲ συμπαθῆς ὅπου σοῦ κάνω ψιλοὺς λογαριασμούς, ὅτι κανεῖς ὡσὰν ἐμένα δὲν δίδει δανεικὰ τόσον ἐλαφρά. Ἡρώτησε εἰς τὴν Τριπολιτῆζά, εἰς τὸ Ἄργος, εἰς τὴν Πάτραν, εἰς τὴν Κόρινθον ἀπὸ τριάντα ὡς σαράντα στὰ ἑκατὸν δανείζεται ὁ κόσμος [...]», Σταῦρος Κουτίβας, *Οἱ Νοταράδες*, Ἀθήνα 1968, σ. 253. Καὶ ἀκόμη, Ἀνδρέας Λόντος, ὁ.π., σ. 262· Frédéric Thiersch, *De l'état actuel de la Grèce*, τ. 1, Λειψία 1833, σ. 261.

58. Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὰ ἀρχεῖα τῆς οἰκογένειας Δεληγιάννη καὶ συγκεκριμένα ἀπὸ τὸ κατὰστικο δοσοληψιῶν τοῦ Πανάρχου Δεληγιάννη, ὁ.π., καθὼς καὶ τὰ κατὰστικα τοῦ Ρήγα Παλαμήδη: κατὰστικο Τριπολιτῆζας (1814-1818) - πρὸς ταξινόμηση, καὶ κατὰστικο Κωνσταντινουπόλεως (1818-1820), ΓΑΚ, Γ1α, ὁ.π., ἔγγραφο 109. Σύμφωνα μὲ τοὺς ὀθωμανικοὺς οικονομικοὺς κανονισμοὺς τῶν ἀρχῶν τοῦ 16ου αἰῶνα, ὁ ἐτήσιος τόκος δὲν ἔπρεπε νὰ ξεπερνᾷ τὸ 20%, Robert Mantran, «La police des marchés de Stamboul au début du XVIème siècle», *Cahiers de Tunisie*, τόμος 4, ἀριθ. 14 (Τύνις 1957) 231.

59. Κατὰστικο δοσοληψιῶν Πανάρχου Δεληγιάννη, ὁ.π.

τῆς γυναίκας καὶ τῆς κόρης του.⁶⁰ Καὶ ἀκόμη εἶχε χρησιμοποιήσει τὸ ὄνομα τοῦ γνωστοῦ δανειστῆ καὶ συγγενῆ του ἀπὸ ἀγγιστεία, Γεώργιου Ταμπακόπουλου,⁶¹ γιὰ δάνειο 10.351 γροσίων ποὺ ὁ ἴδιος εἶχε δώσει τὸν Ἰούνιο τοῦ 1816 στοὺς ἀντιπροσώπους τῆς κοινότητος Καρύταινας.⁶² Ὁ Χαράλαμπος Περρούκας, μέλος τῆς μεγάλης προεστικῆς οἰκογένειας τοῦ Ἄργους, εἶχε δεσμεύσει ἕνα μεγάλο μέρος ἀπὸ τὴ σταφιδικὴ παραγωγή τοῦ Διακοφτοῦ, καθὼς εἶχε προηγουμένως δανείσει στὴν κοινότητα 36.000 γρόσια.⁶³ Ὡστόσο ὁ Ρήγας Παλαμήδης φαίνεται ὅτι προσδοκοῦσε πολιτικὰ καὶ ὄχι οἰκονομικὰ ὀφελὴ ἀπὸ τὶς δανειστικὲς του δραστηριότητες. Δάνειζε συνήθως ἄτοκα ἕνα μικρὸ κύκλο Τούρκων καὶ χριστιανῶν καθὼς καὶ τὴν κοινότητα Μονεμβασίας.⁶⁴ Δὲν εἶναι σπάνιες οἱ περιπτώσεις ποὺ ἡ ἔλλειψη χρημάτων καθιστοῦσε ἀδύνατη τὴν πληρωμὴ τοῦ τόκου ἢ τὴν ἐξόφληση τοῦ χρέους. Τότε οἱ χριστιανοὶ ἀλλὰ καὶ οἱ τουρκοὶ τοπικοὶ ἄρχοντες ὑποχωροῦσαν μπροστὰ στὸν κίνδυνο τῆς φυγῆς καὶ τῶν ταραχῶν.⁶⁵ Οὔτε ἐπίσης ἦταν ἐξαιρετικὰ σπάνιες οἱ περιπτώσεις ὅπου χριστιανοὶ κοινοτικοὶ ἄρχοντες καταποντίστηκαν ἀπὸ τὸ βάρος τῶν κοινοτικῶν χρεῶν. Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ περίπτωση τοῦ Ἀνδρέα Καλαμογδάρτη ποὺ καταχρεώθηκε στὴν προσπάθειά του νὰ βάλει τάξη τὸν Ἰούνιο τοῦ 1820 «εἰς τὸ κοινὸν σαντούκι [ταμεῖο]» τῶν Πατρῶν τὸ ὁποῖο «χρεωστοῦσε ἐπέκεινα ἀπὸ εὐδομήντα χιλιάδες»,⁶⁶ καὶ τῶν τριῶν ἀπὸ τοὺς προεστοὺς τῆς Ἀθήνας ποὺ κρεμάστηκαν παραδειγματικὰ τὸ 1789, ἐπειδὴ ἡ κοινότητα ἀδυνατοῦσε νὰ ἐξοφλήσει στοὺς γάλλους ἔμπορους καὶ δανειστὲς 450.000 γρόσια.⁶⁷

Καὶ ἐνῶ οἱ φοροεισπρακτικὲς ἀρμοδιότητες καὶ τεχνικὲς τῶν κοινοτικῶν

60. Στὸ ἴδιο, σ. καταστίχου 5, 13.

61. Εὐτυχία Λιάτα, *Ἀρχεῖα Οἰκογένειας Δεληγιάννη, Γενικὸ Εὐρετήριο*, Ἀθήνα 1992, Γενεαλογικὸ δένδρο.

62. «Δηλοποιούμεν ἡμεῖς οἱ ὑποκάτωθεν γεγραμμένοι ὅτι ἐλάβαμεν διὰ ἰδίαν μας χρεῖαν δανειακῶς ἀπὸ τὸν κύρ Γεώργιον Ταμπακόπουλον γρόσια τὸν ἀριθμὸν 10.351: τὰ ὅποια ἄσπρα νὰ τρέχουν μὲ τὸ διάφορόν τους τὰ δέκα δώδεκα τὸν χρόνον [...] 1816: Ἰουνίου: πρώτη Κωνσταντινούπολις, Θεοδωράκης Παπαγιαννόπουλος βεβαιῶνω, Μιχάλης Κομιτᾶς βεβαιῶνω, Σπῆλιος Κουλαῖς βεβαιῶνω, Δημητράκης Παπαγιαννόπουλος βεβαιῶνω, Νικόλαος Μπουκουρόπουλος βεβαιῶνω, Ἀνδρέας ἱερεὺς καὶ Οἰκονόμος βεβαιῶνω, Σπύρος Παπαγιαννόπουλος βεβαιῶνω, Θανάσης τοῦ Γιώργη βεβαιῶνω [...]», «1816: Ἰουνίου: Αἴ: Ἐδῶσα τῶν προεστῶν Καρύταινας δάνεια δι' ὁμολογίας, ἐπ' ὀνόματι κύρ Γεώργη Ταμπακόπουλου οἰκονομικὴν, ἦντινα ἔδωσα τῷ κυρίῳ Ἀναγνώστῃ γρόσια 10.351», Ἐταιρεία τῶν Φίλων τοῦ Λαοῦ, Ἀρχεῖο Οἰκογένειας Δεληγιάννη, μέρος III (Λογαριασμοί), φάκελος 1, ὑποφάκελος 4.

63. Ἀνδρέας Λόντος, *ὁ.π.*, σ. 20-22.

64. Βλ. σημ. 58.

65. Βλ. σημ. 45.

66. Ἀνδρέας Λόντος, *ὁ.π.*, σ. 98.

67. Βλ. σημ. 45.

ἀρχόντων ἐξυπηρετοῦσαν ἄμεσα τὶς ἀνάγκες τοῦ κράτους σὲ χρῆμα καὶ σὲ βασικὰ εἶδη διατροφῆς (ὕπνηρχαν καὶ οἱ φόροι ἐπὶ τῆς παραγωγῆς σὲ εἶδος γιὰ τὶς ἀνάγκες τῶν ἀνακτόρων καὶ τῶν στρατῶνων), οἱ δικαστικὲς τοὺς ἀρμοδιότητες ἐξυπηρετοῦσαν ἔμμεσα τὴν ἐπιβολὴ τῆς τάξεως. Δὲν ἦταν δυνατόν ἄλλωστε, νὰ ἐπιβληθεῖ στοὺς χριστιανικοὺς καὶ ἐβραϊκοὺς πληθυσμοὺς ὁ ἱερός μουσουλμανικὸς νόμος καὶ ἰδίως στοὺς τομεῖς τῆς οἰκογενειακῆς κατάστασης καὶ τοῦ κληρονομικοῦ δικαίου. Οἱ ἀρχειακὲς πηγὲς μᾶς ἀποκαλύπτουν ὅτι στὴν πράξῃ οἱ ἀρμοδιότητες τῶν χριστιανῶν ἀρχόντων (ἐκκλησιαστικῶν καὶ λαϊκῶν) στὸν τομέα τοῦ δικαίου ἦταν σὲ μερικὲς περιπτώσεις εὐρύτερες ἀπὸ αὐτὲς ποὺ μόλις περιγράψαμε καὶ ὅτι τὸ εὖρος τῆς δικαστικῆς τοῦ δικαιοδοσίας δὲν εἶχε τὴν ἴδια ἔκταση οὔτε σὲ ὁλόκληρη τὴν ἐπικράτεια, οὔτε σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους.⁶⁸

“Ὅπως πληροφοροῦμαστε ἀπὸ τὸν «προνομιακὸ ὅρισμό» ποὺ ὁ Σινὰν πασὰς παρέδωσε στοὺς ἄρχοντες τῶν Ἰωαννίνων, οἱ ἐκκλησιαστικὲς ἀρχὲς ἀνέλαβαν ἀμέσως μετὰ τὴν ἄλωση (1430) «τὴν κρίση τὴν ρωμαϊκὴν».⁶⁹ Δηλαδὴ ἀνέλαβαν νὰ ἐφαρμόσουν στὸ ἐσωτερικὸ τῶν χριστιανικῶν πληθυσμῶν τὸ θετικὸ ἀστικὸ δίκαιο τῶν τελευταίων αἰώνων τοῦ βυζαντίου. Ὁ Νομοκάνοντας τοῦ Μαλαξοῦ καὶ ἡ Ἐξάβιβλος τοῦ Ἀρμενόπουλου ἀποτέλεσαν τὶς γραπτὲς πηγὲς αὐτῆς τῆς δικαιοδοσίας.⁷⁰ Στὴν Πελοπόννησο μάλιστα ἡ ἐπικράτηση τῆς Ἐξάβιβλου ἦταν καθολικὴ.⁷¹ Μετὰ δὲ ἀπὸ τὴν πρώτη δημοσίευση τῆς δημόδους μετάφρασης τῆς Ἐξάβιβλου τὸ 1744, ἡ χρῆση τῆς γενικεύθηκε στοὺς χριστιανικοὺς πληθυσμούς.⁷²

Ἡδὴ ἀπὸ τὸν 17ο αἰώνα, ἐνδεχομένως καὶ ἐνωρίτερα, οἱ νησιωτικὲς κοινότητες παρουσιάζονται περισσότερο αὐτόνομες καὶ στὸν τομέα τοῦ δικαίου. Ἐχουν ἐπεκτείνει τὴ δικαιοδοσία τοὺς στὸ χῶρο τοῦ ποινικοῦ δικαίου, ἄλλοτε παράλληλα μὲ τὴν ἀρμόδια τουρκικὴ ἀρχὴ καὶ ἄλλοτε κατὰ ἀποκλειστικότητα. Τὸ κοινὸν τῆς Μυκόνου ἔχει τὴν ἐξουσία «νὰ διαλέγῃ κάθε χρόνον νὰ βάζῃ κρι-

68. Περὶ τῆς δικαιοδοσίας τῶν ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων, βλ. Ἐλευθερία Παπαγιάννη, *Ἡ νομολογία τῶν ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων τῆς βυζαντινῆς καὶ μεταβυζαντινῆς περιόδου* σὲ θέματα περιοσιακοῦ δικαίου, τ. 1: *Ἐνοχικὸ δίκαιο - Ἐμπράγματο δίκαιο*, Ἀθήνα 1992, τ. 2: *Οἰκογενειακὸ δίκαιο*, Ἀθήνα-Κομοτηνὴ 1997.

69. Κωνσταντῖνος Ἀμαντὸς, *δ.π.*, σ. 119-120. Τὴ σημασία τοῦ ὅρου «ρωμαϊκὴ κρίσις», ἐξηγεῖ ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων καὶ νομομαθὴς Χρύσανθος Νοταρᾶς (ἔτος ἀνάγερσης 1707) στὸ σύγγραμμά του «Προθεωρία εἰς τοὺς νόμους», Πηνελόπη Στάθη, «Χρύσανθου Νοταρᾶ Προθεωρία εἰς τοὺς νόμους», *Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικά* 6 (Ἀθήνα 2000) 228-235.

70. Κωνσταντῖνος Ἀρμενόπουλος, *Πρόχειρον νόμων ἢ Ἐξάβιβλος*, ἐπιμ. Κωνσταντῖνος Πιτσάκης, Ἀθήνα 1971, εἰσαγωγὴ Κωνσταντῖνος Πιτσάκης, σ. 4β' -4δ'.

71. Κωνσταντῖνος Πιτσάκης, *δ.π.*, σ. 4ε'.

72. Κωνσταντῖνος Πιτσάκης, «Ἀπὸ τοῦ Ἀρμενοπούλου εἰς τὸν Μοντεχρίστον», *Νεοελληνικὴ Παιδεία καὶ Κοινωνία*, *δ.π.*, σ. 335-337.

τή» (1645),⁷³ ἐνῶ λίγο ἀργότερα (1647) ἐπεξεργάζεται ἀναλυτικὴ «ταρίφα» μὲ ποινικὲς καὶ ἀγορανομικὲς διατάξεις.⁷⁴ Τὸ 1818, τὸ εἴς ἄρθρο τοῦ νόμου τῆς Ὑδρας ὀρίζει ὅτι «ὁ κατὰ καιρὸν μπάς κοτζάμπασης δὲν θέλει δυνηθῆ νὰ κρίνῃ ἄνθρωπον τινα, δι' ἁμάρτημα τινὰ ἐγκληματικόν, ἢ καὶ διὰ χρέος τινά, ἢ καὶ διὰ ὑπόθεσιν τινὰ ἐμπορικὴν, ἀλλὰ τὰ τοιαῦτα θέλει κριθῶσιν ἀπὸ ὅλην τὴν βουλὴν τῶν κατὰ καιρὸν κριτῶν καὶ ἐκ τοῦ ἐγκαθεζομένου αὐτῶν μπάς κοτζάμπασης. Πᾶσα ἐκδεδομένη ἀπόφασις ἀπὸ τὴν βουλὴν τῶν κατὰ καιρὸν κριτῶν θέλει εἶναι ἀνέκλητος».⁷⁵

Ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνα, ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου καὶ ἡ διάδοση τοῦ διαφωτισμοῦ ἄλλαξαν τὶς ἰσορροπίες στὸ ἐσωτερικὸ τῶν κοινοτήτων ποὺ συμμετεῖχαν σὲ μεγάλα ἐπικοινωνιακὰ δίκτυα. Τὸ γνωστὸ συνυποσχητικὸ τῆς κοινότητος τῆς Σμύρνης (1785) ἀναγγέλλει τὴ σταδιακὴ ὑποχώρηση τοῦ κύρους τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν ὑπὲρ τῆς δικαιοδοσίας τῶν λαϊκῶν ἀρχόντων.⁷⁶ Στὸ ἐξῆς, στὰ ἀρχιερατικὰ ἐκκλησιαστικὰ συμβούλια τῆς Σμύρνης συμμετέχουν καὶ οἱ προσετοί, ἐνῶ «τὸ κοινὸν τῆς πολιτείας» ἀποφασίζει αὐτοτελῶς «περὶ ὁποίας δῆποτε ὑποθέσεως κοσμικῆς [...], χωρὶς [οἱ ἀποφάσεις του] νὰ ἀναιροῦνται παρὰ τοῦ ἀρχιερέως, ἐκτὸς τῶν κληρονομιῶν καὶ διαφερομένων ἀνδρογύνων».⁷⁷

Στὴν Πελοπόννησο, παρὰ τὴν κάθετη ἀνάπτυξη τοῦ κοινοτικοῦ συστήματος, οἱ χριστιανοὶ καὶ οἱ τοῦρκοι προσετοί φαίνεται ὅτι δὲν συμμετέχουν ἅμεσα στὴν ἀπονομὴ δικαιοσύνης. Ὡστόσο, σὲ μετεπαναστατικὴ ἐκθεση τῶν προκρίτων τοῦ Νησιοῦ (Μεσσήνης) γιὰ τὴν προηγούμενη κατὰστασι, ἀναφέρεται ὅτι «ἦτον δικαστὴς ὁ ἀρχιερεὺς ἡμῶν [...] συνεδριάζοντων καὶ τῶν προσετώτων κατὰ τὴν Ἐξάβιβλον τοῦ Ἀρμενοπούλου».⁷⁸ Ὡς τὸ τέλος τῆς τουρκοκρα-

73. Δημητρίου Γκίνη, *Περίγραμμα ἱστορίας τοῦ μεταβυζαντινοῦ δικαίου*, Ἀθήνα 1966, ἀρ. 110, σ. 117.

74. Στὸ ἴδιο, ἀρ. 134, σ. 127-128.

75. Στὸ ἴδιο, ἀρ. 667, σ. 279.

76. Κωνσταντῖνος Παπαδόπουλος, «Εἰδήσεις περὶ τῆς κοινότητος καὶ τῆς δημογεροντίας Σμύρνης πρὸ τῆς ἐπανάστασεως τοῦ 1821 καὶ ἡ τότε κατὰ τόπους ἀνάπτυξις τοῦ κοινοτισμοῦ καὶ χειραφέτησις αὐτοῦ ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας», *Μικρασιατικὰ Χρονικά* 9 (1961)· Δημήτριος Γκίνη, ὁ.π., ἀρ. 470, σ. 224.

77. Κωνσταντῖνος Παπαδόπουλος, ὁ.π., σ. 13.

78. Ἀναφορὰ 22.12.1833· Κωνσταντῖνος Πιτσάκης, *Πρόχειρον νόμων ἡ Ἐξάβιβλος*, ὁ.π., σ. 4ε' καὶ Δημήτριος Γκίνη, ὁ.π., ἀρ. 901, σ. 348. Ὡστόσο, σχετικὰ μὲ τὶς ἀναφορὰς αὐτὲς ὁ νομοδιδάσκαλος καὶ πολιτικὸς Παῦλος Καλλιγὰς (1814-1896) εἶχε διατυπώσει ἔντονες ἐπιφυλάξεις: «...δὲν ὀνομάζω συλλογὴν ἐθίμων τὴν σειρὰν τῶν μυθολογιῶν, ἢ ὅποια ἐπὶ Μάουρερ ἀπατηλῶς πῶς συνετάχθη...», *Μελέται νομικαί, πολιτικαί, οἰκονομολογικαί, ἱστορικαί, φιλολογικαί, κλπ. καὶ λόγοι ἐν τῇ Ἐθνοσυνελεύσει καὶ τῇ Βουλῇ... ἐκδιδόμενοι ἐπὶ Γεωργίου II. Καλλιγᾶ*, τ. Α', Ἀθήνα 1899, σ. 449. Τὸ παραπάνω παράθεμα ἐπισημαίνεται στὸ ἄρθρο τοῦ Κωνσταντῖνου Πιτσάκη, «Πολιτικὸν νόμον αἰφνης προ-

τίας, σύμφωνα με τις πηγές που έχω συμβουλευθεί, ο ρόλος των χριστιανών προκρίτων της Πελοποννήσου στην άπονομή δικαιοσύνης παραμένει βοηθητικός και εξαντλείται στη μεσολάβηση ανάμεσα στα ενδιαφερόμενα μέρη και τους δύο πόλους της δικαστικής εξουσίας, δηλαδή τις όθωμανικές αρχές (δικαστικές ή διοικητικές⁷⁹) και την εκκλησία. Η μεσολάβηση του Ἀνδρέα Λόντου για τη διευθέτηση ιδιωτικών χρεών για τὰ ὅποια εἶχε ἤδη ἐπιληφθεῖ ἡ ὀθωμανική δικαιοσύνη,⁸⁰ τὰ διαβήματα τοῦ Ρήγα Παλαμήδη πρὸς τὸ Πατριαρχεῖο γιὰ τὴν ἐπιβολὴ ἢ τὴν ἄρση ἀφοριστικῶν,⁸¹ ἀλλὰ καὶ δύο ὑποθέσεις ἀπὸ τὸ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο Ὑδρας ποὺ ἀφοροῦσαν οἰκονομικὲς διαφορὲς στὶς ὁποῖες ἐνέχοντο πελοποννήσιοι, φανερώουν αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν ἐνδιάμεσο ρόλο.⁸²

Ἡ ἀπουσία τῶν χριστιανῶν προσετῶν ἀπὸ τὶς διαδικασίες προσφυγῆς ποὺ σχολιάζει ὁ Pouqueville συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς περιορισμένης σημασίας τους στὸν τομέα αὐτό.⁸³ Πάντως τόσο οἱ τοῦρκοι ὅσο καὶ οἱ χριστιανοὶ κοινοτικοὶ ἄρχοντες ἀναλάμβαναν τὸ ρόλο τῶν αἰρετῶν κριτῶν σὲ διαφορὲς ἀστικοῦ δικαίου.⁸⁴

κύπτοντα εἰς φῶς ἐξ ἀρχαιολογικῆς ἀνασκαφῆς ἐν τοῖς βυζαντινοῖς χειρογράφοις — Μνήμη Ἀναστασίου Χριστοφιλοπούλου», *Digesta* 3 (2000) 76.

79. «Ὁ ἴδιος [ὁ βοιβόντας] λόγῳ εὐταξίας ἐτιμωροῦσε καὶ τὰ γενόμενα πταίσματα, ἐφυλάκωνεν, ἐπαίδευε διὰ ραβδισμῶν καὶ ἀπολάμβανε παρὰ τῶν πταιόντων διὰ τῆς βίας καὶ προστίματα τινά, πάντοτε ὅμως διὰ ἀνοχῆς τοῦ προσετοῦ καὶ τῆς συναινέσεως αὐτοῦ», Παναγιώτης Παπατσώνης, *ὁ.π.*, σ. 30. Βλ. καὶ παρακάτω, σημ. 86.

80. Ἀνδρέας Λόντος, *ὁ.π.*, σ. 59, 60, 63, 64.

81. Βλ. παρακάτω, σημ. 93, 94.

82. (6 Ὀκτωβρίου 1815, Τριπολιτζά), ὁ καϊμακάμης [ἀναπληρωτὴς τοῦ πασᾶ] Μορέως Μουσταφᾶς ζητᾷ μὲ ἐπιστολὴ τοῦ πρὸς τὴν κοινότητα Ὑδρας τὴν ἐκδοσὴ «δύο ραγιᾶδων [...ποῦ] κατέφυγον αὐτοῦ καὶ κάμνωσι τὸ ἀλισβερίσι των καὶ ἐκ τούτου προξενεῖται ζημία ἀφόρητος εἰς τὸν ἐνάγοντα». Τὴν ὑπόθεσιν ἀκολουθεῖ συνοδευτικὴ ἐπιστολὴ μὲ τὶς ὑπογραφὰς τοῦ δραγουμάνου Μορέως καὶ τῶν προσετῶν Σωτηρίου Νοταρᾶ, Ἀνδρέα Ζαήμη, Σωτήρου Κουγιᾶ καὶ Νικολάου Περρούκα. Ἀντώνιος Λιγνός, Ἀρχεῖον τῆς κοινότητος Ὑδρας, τ. 5 (1813-1837), Πειραιᾶς 1924, σ. 236, 237. Σὲ μία ἄλλη ἐπιστολὴ πρὸς τὴν ἴδια ἀρχὴ καὶ μὲ τὴν ἴδια ἡμερομηνία, ὁ δραγουμάνος Μορέως καὶ οἱ προσετοὶ Ἀνδρέας Ζαήμης, Νικόλαος Περρούκας καὶ Γρηγόριος Παπαφωτόπουλος, ζητοῦν «ἐλεος ὑπομονῆς» γιὰ τὸν «Γιάννην Κοτίνην, Καλαβρυτινὸν κτίστιν [...] ὅστις δὲν ἀρνεῖται τὸ χρέος του, εἰμὴ ὢν ἐν πενίᾳ [...] μὲ τὸ νὰ ἔχη νὰ λαμβάνει 458 γρόσια παρὰ τοῦ κύρ Ἀναγνώστου Γκορογιάννη [...] ἐπικαλεῖται τὴν δικαιοσύνην σας [...]. Ἄν δὲ ὁ κύρ Γκορογιάννης ἀρνεῖται τὸ χρέος του, ὅς ἀποστείλῃ ἕνα τῶν υἱῶν του εἰς τὸ Μέγα Σπῆλαιον, νὰ δεχθῇ ἀφορισμὸν [...]». Στὸ ἴδιο

83. «Heureux les grecs, qui se contentent de la décision paternelle de leurs évêques, ou de l'arbitrage de leurs amis! car si leur esprit contentieux, les fait recourir au tribunal des cadis ils s'exposent aux amentes et aux vexations de ces magistrats. Ces considérations, ne peuvent cependant empêcher les Moraïtes d'aimer les procès», F. C. H. L. Pouqueville, *Voyage en Morée*, *ὁ.π.*, τ. 1, σ. 350.

84. Στὸ ἴδιο, καὶ ἐπίσης Mouradja d'Ohsson, τ. 3, *ὁ.π.*, σ. 232-233 καὶ Δημήτρης Σιάτρας, *Ἑλληνικὰ κοινοτικά δικαστήρια κατὰ τὴν τουρκοκρατία*, Βόλος 1997, σ. 48, 49.

Ἡ ἀπόφαση τῶν αἵρετῶν κριτῶν ἦταν νόμιμη καὶ ἐκτελεστή. Σὲ περίπτωσι δὲ ποὺ τὰ ἐνδιαφερόμενα μέρη κατέφευγαν ἐκ τῶν ὑστέρων στὸ δικαστήριο, ὁ δικαστὴς ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ ἐπικυρώσει τὴν προηγούμενη ἀπόφαση τῶν αἵρετῶν κριτῶν καὶ νὰ ἐπιβλέψει τὴν ἐφαρμογὴ της.⁸⁵ Ἐπειδὴ δὲν ὑπῆρχε αὐστηρὴ διάκριση ἐξουσιῶν⁸⁶ καὶ ἀκόμη ἐπειδὴ ἰσχυρὰ συστήματα προστασίας διέτρεχαν κάθετα ὁλόκληρη τὴν ὀθωμανικὴ κοινωνία, τὸ γράμμα τοῦ νόμου ὑποχωροῦσε ὑπὲρ μιᾶς πολὺπλοκης καὶ δαπανηρῆς διαδικασίας.

Γιὰ τὶς περιουσιακὲς καὶ ἄλλες διαφορές, οἱ χριστιανοὶ πρόκριτοι ἀπευθύνονταν «διὰ πολλῶν καὶ μεγάλων ἐξόδων»⁸⁷ σὲ ὁλόκληρη τὴ δικαστικὴ καὶ διοικητικὴ ἱεραρχία. Ἀπὸ τὸ κατὰστιχο τῶν περιουσιακῶν στοιχείων τοῦ Ρήγα Παλαμῆδῃ παραθέτω τοὺς τίτλους καὶ τὶς ἀποφάσεις ποὺ κατοχυρώναν μόνο τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ οἰκοπέδου τῆς κατοικίας του στὴν Τριπολιτσά. Εἶναι ἐντυπωσιακὴ ἡ ποικιλία τῶν τίτλων καὶ τῶν «ἀρμόδιων» ἀρχῶν. Ἡ ἴδια ποικιλία ἐπιστρατεύεται γιὰ νὰ κατοχυρώσει κάθε ἓνα ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα περιουσιακὰ στοιχεῖα τῆς οἰκογένειας.

«[...] Τὰ σενέτια τοῦ νταβᾶ τοῦ Γιώργη Κουγιᾶ καὶ παιδιῶν του. “Ἐν ἀρζουχάλι τῆς μητρὸς μου μπουγιουρντισμένο καὶ ἐπάνω του ἱλάμι γινομένο κόνοντας χούκιμι ἐπάνω σ’ ὅλο τὸ σπίτι ὅπου ὁ Γιώργης Κουγιᾶς παρὰ τοῦ ποτὲ Ματθαίου εἶχεν ἀγοράσει χιλᾶφι σερί. “Ἐν χοτζέτι μπουγιουρντισμένο κατ’ ἔνοιαν τοῦ ἱλαμίου. “Ἐν ἴσον συνοδικοῦ ὅπου οἱ κληρονόμοι τοῦ Γιώργη Κουγιᾶ ἤφεραν κατ’ ἐμοῦ καὶ τῆς μητρὸς μου. “Ἐν ἐξοφλητικὸν γράμμα τῶν κληρονόμων του, ὅτι ἐπληρώθησαν τὴν τιμὴν τοῦ τόπου των πῆχες ἕως 150 καὶ νταβὰς πλέον δὲν τοὺς μένει, ἔν χοτζέτι ὅπου οἱ αὐτοὶ κληρονόμοι εἰς τὸν μεχκεμὲ τῆς Τριπολιτζᾶς μοῦ ἔδωσαν κόνοντας κεφιγιῆ καὶ ἱπρά ἀπὸ τὸν ἄνωθεν τόπον».⁸⁸

Γιὰ τὶς ὑποθέσεις τῶν ραγιαδῶν ποὺ δὲν ἀπασχολοῦσαν τὶς τουρκικὲς ἀρχὲς οἱ χριστιανοὶ ἄρχοντες ἀπευθύνονταν στὴν Πατριαρχικὴ Σύνοδο⁸⁹ ἢ ὅποια

85. Mouradja d'Ohsson, ὁ.π.

86. «Le pacha rendait la justice en personne, il se prononçait sur l'administration, grevait, maculait, faisait pendre ou bastonner; absolvait enfin, car il réunissait tous les pouvoirs», F. C. H. L. Pouqueville, *Voyage en Morée*, τ. 1, ὁ.π., σ. 53. Βλ. καὶ σημ. 79, καθὼς καὶ Μιχαὴλ Οἰκονόμου, ὁ.π., σ. 29. Γιὰ τὶς διοικητικὲς ἀρμοδιότητες τῶν ἱεροδικαστῶν, Ky. Kaldy Nagy, ἄρθρο kâdî, *Encyclopédie de l'Islam*, 2η ἐκδοση, τ. 4, σ. 391-392.

87. Τὴν ἐκφραση χρησιμοποιεῖ ὁ Κανέλλος Δεληγιάννης, ὁ.π., σ. 60.

88. «Κατ’ ὄνομα κατὰστιχον τῶν σενετίων ὅπου εἰς χεῖρας Σιὸρ Χανὲν Πολίτη ἀφῆνω: 1818: Νοεμβρίου: Τριπολιτζά», ΓΑΚ, Γ1β, ὁ.π., ἔγγραφο 186. Ἐξηγῶ τοὺς τουρκικοὺς ὅρους τοῦ κειμένου: *sened*: τίτλος ἰδιοκτησίας, *dava*: δίκη, *arzuhal*: αἵτηση, ἀναφορά, *buyuruldu*: διαταγὴ ὑψηλοῦ ἀξιωματοῦχου πρὸς κατώτερους, *ilâm*: ἀπόφαση δικαστηρίου, γνωστοποίηση, *hüküm*: δικαστικὴ ἀπόφαση, *hilâfi şer'i*: παράνομα, *hüccet*: βεβαίωση, *mehkeme*: δικαστήριο, κόνοντας *keyfiyye* καὶ *ibra'*: δηλώνοντας ὅτι δὲν συνεχίζουν τὴ διεκδίκηση καὶ ὅτι ἔχουν εἰσπράξει τὴν ἐξόφληση.

89. «Ὁ Πατριάρχης καὶ Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως ἦτο ὁ ἀνώτατος κριτὴς τῶν ἐλλήνων τῆς Βασιλευσύνης. (Τοιαύτην εἶχον δύναμιν καὶ οἱ ἐπίσκοποι εἰς τὰς ἐπαρ-

μπορούσε να επιβάλει την έσχάτη των εκκλησιαστικών ποινών, δηλαδή τον άφορισμό⁹⁰ αλλά και ποινές κράτησης, όπως «να πέμψη τους ενόχους εις τὸ ναυπηγεῖον (τὸ γνωστὸν κάτεργον) χωρὶς νὰ δίδῃ λόγον. [...] νὰ ἐξορίζῃ τοὺς ενόχους ἢ νὰ τοὺς κλείῃ εἰς τὰ φρούρια ζητῶν [ὁ Πατριάρχης] τὴν ὑποχρεωτικὴν συγκατάθεσιν τῆς Πόρτας».⁹¹ Οἱ χριστιανοὶ κοινοτικοὶ ἄρχοντες κατέβαλλαν προσπάθειες ὥστε οἱ χριστιανικὲς διαφορὲς νὰ μὴν ἐκδικάζονται ἀπὸ τὰ ὀθωμανικὰ δικαστήρια.⁹² Ὁ Ρήγας Παλαμῆδης, ὡς ἀντιπρόσωπος τῆς Μονεμβασίας στὴν Κωνσταντινούπολη, ἀλλὰ καὶ ἀνεπίσημα τῆς Τριπολιτσᾶς λόγω ἐντοπιότητάς, ἀπὸ τὸ 1819 ὡς καὶ τὸ 1820, διαπραγματεύεται δύο ἀφορισμοὺς γιὰ περιουσιακὲς διαφορὲς. Τὸν πρῶτο κατὰ παραγγελία τοῦ προεστοῦ Τριπολιτσᾶς καὶ θεῖου τοῦ Σωτήρου Κουγιᾶ⁹³ καὶ τὸν δεύτερο σύμφωνα μὲ τὶς ὁδηγίαις τοῦ προεστοῦ Μονεμβασίας Παναγιωτάκη Καλογερά.⁹⁴ Ὁ περιορισμένος ἀριθμὸς τῶν ἀφοριστικῶν, δηλώνει ἐνδεχομένως, ὅτι ἡ βαρύτητα τῆς ποινης δὲν ἐπέτρεπε τὴν ἀλόγιστη χρῆση τῆς ἀπὸ τὶς κοινοτικὲς ἀρχές.⁹⁵ Αὐτὸ προκύπτει καὶ ἀπὸ τὴν προσεκτικὴ διατύπωση τῆς τελευταίας περίπτωσης:

«ὅθεν ὁ ρηθεὶς πτωχὸς Παναγιώτης Κράσης ζητᾷ ἕνα συνοδικὸν ἐπιτίμιον φανερόντας ὅτι ἂν ὁ Κυριάκος Κράσης ἐπικρατᾷ δικαίως τὴν κληρονομίαν τοῦ ἀυταδέλφου τοῦ Παναγιώτου Κράσης, τὴν πατρικὴν καὶ τὴν μητρικὴν του νὰ εἶναι συγχωρημένος καὶ εὐλογημένος. Εἰ δὲ καὶ ἀδίκως τὴν ἐπικρατᾷ καὶ φέρνῃ προφάσεις διαβολικὰς καὶ ἀφορίζεται συνοδικῶς ὁ Κυριάκος Κράσης ἔως οὗ νὰ δώσῃ τοῦ πτωχοῦ Παναγιώτου Κράσης τὴν πατρικὴν καὶ μητρικὴν κληρονομίαν ὅπου ἀδίκως τοῦ ἐπικρατεῖ. Ὅθεν παρακαλῶ αὐθέντα μου νὰ μᾶς ἐβγάλετε ἕνα συνοδικὸν φρικῶδες ἐπιτίμιον».⁹⁶

χίας των). Ἐξετέλει τὰ καθήκοντά του μὲ μίαν Σύνοδον συγκειμένην ἀπὸ τοὺς πρώτους αὐλικούς τοῦ Ἱερωμένου καὶ Λαϊκούς. Τὸ δικαστήριον ἤνοιγε δις τῆς ἐβδομάδος μὲ τὴν μεγαλητέραν ποιμὴν καὶ ἦσαν ἐπίσης τῆς ἀρμοδιότητός του καὶ πολιτικαὶ καὶ ἐκκλησιαστικαὶ ὑποθέσεις [...]. Τὸ Μέγα Δικαστήριον τῆς Μεγάλῃς Συνόδου, εἶχε τὴν ἀπόλυτον ἐξουσίαν τοῦ ν' ἀποφασίζῃ καὶ ἐκκλησιαστικὰς καὶ κοσμικὰς ὑποθέσεις», Ἰωάννης Φιλήμων, *Δοκίμιον ἱστορικὸν περὶ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας*, Νάυπλιον 1834, σ. 32.

90. Παναγιώτης Μιχαηλάρης, *Ἀφορισμός, ἡ προσαρμογὴ μιᾶς ποινης στὶς ἀναγκαῖότητες τῆς τουρκοκρατίας*, Ἀθήνα 1997, καὶ Ἀριάδνη Γερούκη, «Ὁ φόβος τοῦ ἀφορισμοῦ», *Τὰ Ἱστορικά* 5/8 (1988) 53-68.

91. Ἰωάννης Φιλήμων, ὁ.π.

92. (1754), Ἐπιστολὴ τοῦ Καπουκεχαγιᾶ τῆς Σύρου πρὸς τοὺς ἐπιτρόπους προεστούς, Δημήτριος Γκίνης, ὁ.π., ἀρ. 363, σ. 190. (1819), Ἀποφάσεις προεστώτων Αἰγίνης, *στό ἴδιο*, ἀρ. 673, σ. 280.

93. ΓΑΚ, Γ1β, ὁ.π., 15 Μαΐου 1819, ἔγγραφο 181.

94. Στὸ ἴδιο, 2 Ἀπριλίου 1820, ἔγγραφο 161.

95. Πρόθεση τῶν ἐκκλησιαστικῶν λειτουργῶν καὶ τῶν νομοκανονολόγων ἦταν νὰ ἀνακόψουν τὴν εὐρύτατη χρῆση τοῦ ἀφορισμοῦ κατὰ τὴν τουρκοκρατία. Παναγιώτης Μιχαηλάρης, ὁ.π., σ. 138. Τὴν ἄποψη αὕτη ἐνδεχομένως νὰ συμπεριρίζονται καὶ οἱ κοινοτικὲς ἀρχές οἱ ὁποῖες, οὕτως ἢ ἄλλως, ἐπιτελοῦσαν ἐνδιάμεσους καὶ ἐξισοροπητικοὺς ρόλους.

96. ΓΑΚ, Γ1β, ὁ.π., 2 Ἀπριλίου 1820, ἔγγραφο 161.

Τὸ Νοέμβριο τοῦ 1820, ὁ Ρήγας Παλαμῆδης ἀναλαμβάνει νὰ μεσολαβήσει ὥστε νὰ ἐκδοθεῖ συγχωρητικὸ γιὰ τὸν ἀφορισμὸ ποὺ εἶχε ἐπιβληθεῖ σὲ ὁλόκληρο τὸ χωριὸ Βάτικα, μετὰ τῇ δολοφονίᾳ ἑνὸς ἱερωμένου.⁹⁷ Σ' αὐτὴν τὴν περίπτωσιν ὁ ἀφορισμὸς τιμωρεῖ ἔγκλημα ποινικοῦ χαρακτήρα, ἐνδεχομένως κατ' ἐξαίρεσιν (ἢ παράλληλα πρὸς τὴν ποινὴ τοῦ ἱεροδικαστηρίου), ἐπειδὴ θιγόμενον μέρος εἶναι ἡ ἐκκλησία.⁹⁸ Ἡ ὀθωμανικὴ δικαιοσύνη ἐπεμβαίνει μόνον κατόπιν καταγγελίας⁹⁹ σὲ ἐγκλήματα ποὺ δὲν θίγουν τὸ δημόσιο, ὥστόσο, καμμία διάταξιν τοῦ ποινικοῦ κώδικα¹⁰⁰ καὶ τῶν προνομιακῶν ὁρισμῶν δὲν παραχωρεῖ δικαιώματα ποινικῆς δικαιοδοσίας στὶς ὑπόδουλες κοινότητες. Σὲ μία ἄλλη περίπτωση ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα σὲ μουσουλμάνα κάτοχο 300 στρεμμάτων γῆς στὴν Στεμνίτσα καὶ ἔναν ἀπὸ τοὺς θεῖους τοῦ Παλαμῆδου ρυθμίζεται ὑπὲρ τῆς πρώτης μὲ πατριαρχικὴ ἐπιστολὴ καὶ συνοδικὸ ἐπιτίμιο.¹⁰¹ Παρατηροῦμε δηλαδή τὸ ἐξῆς παράδοξο, ἡ ἐκκλησία διευθετεῖ διαφορὰ ἀνάμεσα σὲ χριστιανὸ καὶ μουσουλμάνο, γεγονός ποὺ θέτει σὲ ἀμφισβήτηση τὴν ἐκτελεστικὴ δύναμιν τῶν ὀθωμανικῶν ἀρχῶν, τουλάχιστον σὲ θέματα περιορισμένης σημασίας. Ἴσως θὰ ἦταν ὀρθότερο νὰ θεωρήσουμε ὅτι ἡ ἀπονομὴ δικαιοσύνης στὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία ρυθμίζεται ἀπὸ σαφεῖς ἀρχές καὶ κανόνες, ὑπόκειται ὅμως στοὺς συσχετισμοὺς τῶν δυνάμεων καὶ τῶν συγκυριακῶν συμφερόντων τῆς κρατικῆς μηχανῆς. Τὰ παραδείγματα ποὺ προηγήθησαν ἀλλὰ καὶ αὐτὰ ποὺ ἀκολουθοῦν τὸ ἐπιβεβαιώνουν.

Ἡ ἀπονομὴ δικαιοσύνης στὸν Μοριά ἐπιχειρεῖται μὲ διάφορους τρόπους καὶ διακλονισμοὺς ἀνάμεσα στοὺς φορεῖς τῆς ἐξουσίας. Τὰ ἀδικήματα καταλήγουν συχνά, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ «ἡ Στατιστικὴ τῆς ἐπαρχίας Μονεμβασίας», σὲ πρόστιμα ποὺ ἐπιβάλλονται ἀπὸ τὸν βοεβόδα σὲ ὁλόκληρη τὴν κοινότητα,¹⁰² καθὼς στὶς περιπτώσεις ποὺ δὲν ἐξιχνιάζονται λειτουργεῖ ἡ συλλογικὴ εὐθύνη τῶν κοινοτήτων. Καὶ αὐτὸ γιατί, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Rouqueville, οἱ κοινοτικὲς αὐθεντίες (ἢ σωστότερα οἱ συλλογικὲς ἀλληλεγγυότητες) ὀφείλαν νὰ τὰ εἶχαν ἀποτρέψει.¹⁰³ Οἱ χρηματικὲς ποινὲς ἦταν διαδεδομένες καὶ προ-

97. Στὸ ἴδιο, 25 Νοεμβρίου 1820, ἔγγραφο 160.

98. Σύμφωνα μὲ τὸ βυζαντινὸ δίκαιο, «ἡ Ἐκκλησία εἶχε γενικὴ δικαιοδοσία ὡς πρὸς τοὺς κληρικοὺς», Ἐλευθερία Παπαγιάννη, *Ἡ νομολογία τῶν ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων...*, ὅ.π., τ. 1, σ. 1.

99. Mouradja d'Ohsson, ὅ.π., σ. 249 καὶ Ἀντώνης Ἀναστασόπουλος, Ἑλένη Γκαρά, «Ὄθωμανικὲς ἀντιλήψεις περὶ ἐγκλήματος καὶ τιμωρίας», *Μνήμων* 21 (1999) 39.

100. Mouradja d'Ohsson, ὅ.π., σ. 236-281.

101. ΓΑΚ, Γ1β, ὅ.π., ἔγγραφο 186.

102. Στατιστικὴ Μονεμβασίας, ὅ.π., σ. 49/74, 58/83· Ἑλένη Μπελιᾶ, ὅ.π., σ. 111-112.

103. «Les villages sont en entier responsables des assassinats qui se commettent sur leur territoire: on présume toujours qu'ils auraient pu l'empêcher», F. C. H.

βλέπονταν από την ποινική νομοθεσία.¹⁰⁴ Στην ουσία οι ποινές αυτές ικανοποιούσαν τα ενδιαφερόμενα μέρη που ανήκαν στην κορυφή της διοικητικής και κοινωνικής ιεραρχίας και γι' αυτό είχαν γενικευθεί. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι θεσμοθετούσαν ταξικές ανισότητες στην άπονομή της δικαιοσύνης, καθώς δεν είχαν όλοι, και ιδιαίτερα οι αγροτικοί πληθυσμοί, τη δυνατότητα να ανταποκριθούν στην τελική «τιμή» του εγκλήματος, είτε το είχαν διαπράξει, είτε είχαν κριθεί υπεύθυνοι σύμφωνα με την αρχή της συλλογικής ευθύνης. Όπως μάς πληροφορεί ο Mouradja d'Ohsson ή «τιμή του αίματος», δηλαδή του φόνου, ήταν καθορισμένη στην αντίστοιχη αξία των 100 καμηλών.¹⁰⁵ Αν υπολογίσουμε, όμως, ότι τις παραμονές της επανάστασης ένα από τα καλύτερα άλογα κόστιζε περίπου 500 γρόσια,¹⁰⁶ ενδέχεται το πρόστιμο που πλήρωσαν οι Δεληγιανναίοι στην περίπτωση που αναφέρεται παρακάτω να ανταποκρίνεται σε μία συμβιβαστική τιμή.¹⁰⁷ Αποτελεί όμως μόλις το 28% της συνολικής σχετικής δαπάνης. Το 1768 ολόκληρο το χωριό Μπεζάνι στη Μονεμβασία έβαλε τη γη του υποθήκη για να ξεπληρώσει 15.000 γρόσια, πρόστιμο για το φόνο ενός μουσουλμάνου στην περιοχή του.¹⁰⁸

Παρότι λοιπόν οι χρηματικές ποινές ήταν καθορισμένες, ή διοίκηση και οι δικαστικές αρχές έπωφελούνταν από τα υπέρογκα πεσκέσια, το θιγόμενο μέρος προσπαθούσε να αποσπάσει ύψηλη αποζημίωση, και οι «πλούσιοι» ένοχοι απαλάσσονταν από την εκτέλεση, τη φυλάκιση και τις σωματικές ποινές. Και επειδή οι έμπλεκόμενες εξουσίες είχαν συμφέρον να εισπράξουν όπωσδήποτε και την ποινή και τα πεσκέσια, αλλά και να αποσοβήσουν τον κίνδυνο ταραχών και αντιποίνων, προωθούσαν συμβιβαστικές λύσεις. Κόστος είχαν επίσης και οι διαδικασίες άπονομής δικαιοσύνης από τις χριστιανικές αρχές, όπως και

L. Pouqueville, *Voyage en Morée*, β.π., τ. 1, σ. 239. Με μια πρώτη ματιά, η αρχή της συλλογικής ευθύνης βρίσκεται σε αντίθεση με την όθωμανική αντίληψη της χριστιανικής εκπροσώπησης που περιγράψαμε προηγούμενως (βλ. σημ. 31). Η έννοια της συλλογικής ευθύνης ενδέχεται να προκύπτει από την ισλαμική αντίληψη περί θρησκευτικής κοινότητας (στά τουρκικά cemaat) και από το δεσμευτικό χαρακτήρα που έχει για τα μέλη της η κοινότητα αυτή, Louis Gardet, *L'Islam. Religion et communauté*, Παρίσι 1967.

104. «la peine pécuniaire ou le prix du sang consiste dans la valeur de cent chameaux et la peine expiatoire dans l'affranchissement d'une esclave musulmane», Mouradja d'Ohsson, β.π., σ. 243, και σ. 251. Είναι προφανές ότι μουσουλμάνους σκλάβους μπορούσαν να έχουν μόνο οι μουσουλμάνοι άρχοντες.

105. Στο ίδιο.

106. «1818: Ιουνίου 23: σημειώ τα όσα εξ' υποθέσεων όσπιτιού λαμβάνω [...] από τον ίδιον διά το άτι του μακαρίτου γρόσια 500 [...] 1819: Ιουλίου 30: από την πώλησιν άτιου γρόσια 500», 'Εταιρεία Φίλων του Λαού, 'Αρχείο Δεληγιάννη, β.π., III (Λογαριασμοί), φάκελος 1, υποφάκελος 6, έγγραφο 4.

107. Βλ. παρακάτω, σημ. 109, 110.

108. Στατιστική Μονεμβασίας, β.π., σ. 49/74 'Ελένη Μπελιᾶ, β.π., σ. 106.

όλες οι προεστικές διαμεσολαβήσεις. Για όσους δὲν είχαν νὰ πληρώσουν ὑπῆρχε ὁ δρόμος τῆς καταχρέωσης.

Οἱ Δεληγιανναῖοι, κατηγορούμενοι γιὰ ἠθικὴ αὐτοουργία σὲ φόνους Τούρκων στὴν Ἀλωνίσταινα κατάφεραν νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὸν κατατρεγμὸ τῶν συγγενῶν, καταβάλλοντας σ' αὐτοὺς εἴκοσι χιλιάδες γρόσια.¹⁰⁹ «Καὶ οὕτω μᾶς ἔδωσαν ἐγγυητὰς ἐπὶ ἀγάδες πρώτης τάξεως καὶ ἐν ἐπίσημον δικαστικὸν ἐγγραφοῦν, ὅτι εἰς τὸ ἐξῆς δὲν ἔχουν καμίαν ἀπαίτησιν ἀπὸ ἡμᾶς διὰ τὸν φόνον τῶν τέκνων τους. Ἐξοδεύσαμεν δὲ εἰς τὸν βεζύρη, εἰς τὸν κιαχαγιαμπην, εἰς τὸν μουμπασίρη, εἰς τὸν βοϊβόδαν, καδὴν, εἰς τοὺς μπέηδες καὶ ἀγάδας καὶ λοιποὺς, διὰ τὴν προστασίαν καὶ συνδρομὴν τὴν ὁποίαν μᾶς ἔδωκαν ὑπὲρ τὰς πεντήκοντα χιλιάδες γρόσια».¹¹⁰ Οἱ Παπατσωναῖοι, ἀλλὰ καὶ οἱ ἀντίδικοί τους, κάθε φορὰ πὺ σύρονταν στὰ δικαστήρια μὲ τὴν κατηγορία (ἢ τὴν πρόφαση) καταχρέσεων κατέβαλλαν ἀστρονομικὰ ποσά.¹¹¹

Κατάχρηση χρηματικῶν ποινῶν ἐπισημαίνει «ἡ Στατιστικὴ Μονεμβασίας» μὲ σκοπὸ τὴν ἰδιοποίησιν χριστιανικῶν γαιῶν.¹¹² Ὁ Ρήγας Παλαμήδης στὴ Στατιστικὴ Τριπολιτῆς ἀναφέρει ἕναν ἰδιότυπο ὅσο καὶ καταχρηστικὸ τρόπο ἀπονομῆς δικαιοσύνης: «Ὁ Χαμουτζὰ πασάς, δηλαδὴ ὁ κύριος τοῦ χωρίου, ὁπότεν ἀπόκτησε τὸ χωρίον τοῦτο [Βουνὸ] μὲ τὰ λοιπά, ἀπόκτησε καὶ 10.000 πρόβατα, τὰ ὁποῖα χρονολογοῦνται ὡς ἐξ ἀδικημάτων. Ἦτοί ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ οἱ πταίνοντες ἔμενον τακτικῶς νὰ τοῦ χρεωστοῦν τόσα πρόβατα κεφιλιακά».¹¹³

Σὲ αὐτὲς τὶς συνθῆκες οἱ χριστιανοὶ καὶ οἱ Τούρκοι κοινοτικοὶ ἄρχοντες, ὡς φορεῖς τοπικῆς ἐξουσίας ἢ ὡς διαμεσολαβητὲς πρὸς τοὺς ἐπίσημους φορεῖς τῆς δικαστικῆς ἐξουσίας ἐπηρέαζαν τὴν ἀπονομὴ δικαιοσύνης. Ὁ Σουλεϊμάν Πενάχ Ἐφέντης, κατηγορεῖ τοὺς μοραῖτες ἀγιάνηδες ὡς κακὸβουλους καὶ στρεψοδίκες, ἐπειδὴ διατηροῦσαν μόνιμα ψευδομάρτυρες στὰ δικαστήρια.¹¹⁴ Ἀλλοῦ

109. Κανέλλος Δεληγιάννης, *ὁ.π.*, σ. 89.

110. *Στὸ ἴδιο*.

111. Παναγιώτης Παπατσώνης, *ὁ.π.*, σ. 32-34.

112. «Τῆς πλεονεξίας ταύτης τὸ κέρδος ἔφερε τοὺς Τούρκους εἰς τόσην κατάχρησιν, ὥστε ἕκαστος ἐπροσπάθει μὲ ὅποιονδῆποτε τρόπον νὰ περιπλέξῃ τὸν Ἕλληνα εἰς μικρὸν χρέος πρὸς αὐτὸν καὶ τοιοῦτοτρόπως νὰ ἀποκτήσῃ τὴν ὀλίγην γῆν τὴν ὁποίαν τυχὸν ἐβλεπε νὰ ἔχῃ ὁ Ἕλληνας [...] πολλοὶ ἐβιάζοντο μὲ αἰτίαν μικρὰν ἐγκλήματος καταδικαζόμενοι νὰ πωλῶσιν τὴν γῆν τὴν ὁποίαν ἐπεθύμουν δυνατοὶ Τούρκοι [...]», Στατιστικὴ Μονεμβασίας, *ὁ.π.*, σ. 51/76· Ἐλένη Μπελιῶ, *ὁ.π.*, σ. 107.

113. ΓΑΚ, Γ1α, *ὁ.π.*, Μητρόπολις Τριπολιτζᾶ, «Χωρία καριγιέδες», σ. καταστήχου, 133, 134, [κεφιλιακά: ὡς ἐγγύηση].

114. Süleyman Penah Efendi, «Mora ihtilâli Tarihçesi veya Penah Efendi Mecmuası», *Türk Tarih Vesikaları* 10 (Κωνσταντινούπολη 1942-1943) 316 καὶ Νεοκλῆς Σαρρῆς, *Προεπαναστατικὴ Ἑλλάδα καὶ Ὁσμανικὸ κράτος, ἀπὸ τὸ χειρόγραφο τοῦ Σουλεϊμάν Πενάχ Ἐφέντης τοῦ Μοραῖτη*, Ἀθήνα 1993, σ. 260.

καταγγέλλει ότι οι ραγιάδες δεν έπρεπε να φυλακίζονται στα κονάκια των αγιάνηδων.¹¹⁵

Η πιο σημαντική αλλά έμμεση συμμετοχή των χριστιανικών κοινοτήτων του Μοριά στη διαδικασία άπονομής δικαιοσύνης και τις αποφάσεις των δικαστικών αρχών, ήταν το προνόμιό τους να επιλέγουν και η υποχρέωσή τους να συντηρούν τον καθή της έπαρχίας. Είδαμε ότι τουλάχιστον από το 1645 «το κοινόν της Μυκόνου» είχε το δικαίωμα αυτό.¹¹⁶ Ένα κείμενο του 1796, περιέγραφε ανάμεσα στα άλλα προνόμια της έπαρχίας Πατρών «το δικαίωμα των ραγιάδων να εκλέγουν (και να συντηρούν) τον καθή και τον βοεβόδα της πόλης».¹¹⁷ Ο γάλλος πρόξενος της Κορώνης Taitbout, σημειώνει σε έπιστολή του (7/10/1788) ότι η πόλη της Καλαμάτας αποτελούσε «ένα είδος άριστοκρατικής δημοκρατίας υποταγμένης στο Σουλτάνο, στο όνομα του οποίου άπονέμει δικαιοσύνη ένας καθής που επιλέγεται από την έλληνική κοινότητα και η οποία κάθε χρόνο αγοράζει το αξίωμα αυτό για όποιον θεωρεί κατάλληλο».¹¹⁸ Ακόμη και αν υποθέσουμε ότι οι δύο αυτές περιοχές απολάμβαναν ιδιαίτερο καθεστώς αυτόνομίας,¹¹⁹ η έπαρχία Μονεμβασίας —περιοχή με ισχυρή τουρκική μειονότητα, «κάστρο βασιλικόν»,¹²⁰ όπως τη χαρακτηρίζει ο τουρκος προσετός της Μουσταφά μπέης, Χασάνμπεη Ζαδές— είχε επίσης το δικαίωμα να επιλέγει τον δικαστή της.

Παρόλα αυτά στην *Encyclopédie de l'Islam*, περιγράφεται μια πολύ αυστηρή διαδικασία διορισμού των ιεροδικαστών.¹²¹ Και έδω όπως και σε άλλες περιπτώσεις (μερικά παραδείγματα είδαμε προηγουμένως), η όθωμανική νομιμότητα δεν έβρισκε την άκριβή της εφαρμογή στην πράξη. Είναι πολύ πιθανό,

115. Süleyman Penah Efendi, *ό.π.*, σ. 317 και Νεοκλής Σαρρής, *ό.π.*, σ. 262.

116. Βλ. παραπάνω, σημ. 73.

117. Σπύρος Άσδραχάς, *Έλληνική Κοινωνία και Οικονομία ιη' και ιθ' αιώνας*, Αθήνα 1982, σ. 166.

118. Archives Nationales de France, *ό.π.*, υποσειρά BI-473, φ. 169 v.

119. Για το ιδιαίτερο καθεστώς της Πάτρας: Σπύρος Άσδραχάς, *ό.π.*, σ. 166, 167· για την αυτόνομή της Καλαμάτας: «L'administration de Calamata est entre les mains des Grecs qui présentent à la simple approbation du vizir la nomination des chefs qu'ils se choisissent [...] ils n'ont parmi eux des Turcs qu'un voïvode et quelques janissaires qui sont plutôt leurs stipendiés que leurs maîtres puisqu'ils peuvent les faire révoquer»: F. C. H. L. Pouqueville, *Voyage de la Grèce*, τ. 6, Παρίσι 1826-1827, σ. 49.

120. Γράμμα προς τον Ρήγα Παλαμήδη, με άφορμή την μετακίνηση του άνεπιθύμητου καθή Άλή μπέη, (βλ. και παρακάτω σημ. 124): «[...] αποφασίσαμε μυστικά όπου να τοῦ δοθί ένας τόπος και να έλθι από το κρατεόν δοβλέτι ένας μαζούς τζαούσις [ειδικός άπεσταλμένος] να ντόν σικίσι από έδω και να ήνε το νέφι [έξορία] του εις άλλργινόν τόπον δια να ήσιχάσι ένα βιλαέτι και να μι χαλάσι ένα κάστρον βασιλικόν [...]», ΓΑΚ, Γ1β, *ό.π.*, 2 Άπριλίου 1820, έγγραφο 161.

121. Ky. Kaldy Nagy, *Άρθρο kâdî*, *ό.π.*, σ. 391.

οί χριστιανικές κοινότητες να προμηθεύονταν τις πράξεις διορισμού των κριτών κανονικά υπογεγραμμένες από τους αρμόδιους αξιωματούχους και σε αυτές να συμπλήρωναν τα όνόματα που προτιμούσαν. Κατά την ύστερη τουρκοκρατία τα θωμανικά αξιώματα, όπως και την εκμίσθωση δημόσιων εισοδημάτων, αποκτούσε ο πλειοδότης.¹²² Στην περίπτωση μάλιστα των ιεροδικαστών υπήρχαν τόσοι πολλοί ώστε τον 17ο αιώνα παρουσιάζονταν 10 υποψήφιοι σε άναμνη για κάθε θέση.¹²³ Η κατάσταση αυτή διευκόλυνε την επιλογή των κοινοτικών αρχών, ή σπουδαιότητα όμως του ρόλου της δικαστικής εξουσίας προκαλούσε την επέμβαση της αντίπαλης μερίδας των κοινοτικών αρχόντων που προσπαθούσαν με τη σειρά τους να τοποθετήσουν τον δικαστή της προτίμησής τους.

Σύμφωνα με την αλληλογραφία του Παναγιωτάκη Καλογερᾶ πρὸς τὸν Ρήγα Παλαμήδη, τοῦρκοι καὶ χριστιανοὶ πρόκριτοι τῆς Μονεμβασίας εἶχαν συμφωνήσει γιὰ τὸ διορισμὸ «τοῦ σοφολογιώτατου Χουσεῖν Ἐφένδη Λεονταρίτη, ὡσὰν ὁποῦ ὁ κόσμος ὅλος εἶχε μεγάλην εὐχαρίστησιν» καὶ εἶχαν ἤδη ἐξασφαλίσει 6 μηνιάτικα «[...] πλὴν ὁ σκύλος ὁ Μισὲ Ἀνδρέας ἐπῆρε εἰδήσιν ὅτι τὰ ἀηλίκια¹²⁴ τῆς Μονοβασῆς τὰ ἔχει ὁ κύρ Σπύρος Ταμπακόπουλος, καὶ τὸ φανερώνει τοῦ ἐπάρατου Ἀλῆ μπέτη ἐδικοῦ μας ὁποῦ ἦτον ἐκεῖσε εἰς Τριπολιτζάν, καὶ πηγαίνει καὶ τοὺς παίρνει τοὺς μουρασελέδες καὶ τοὺς στέλνει ἐδῶ τοῦ Ἐμὴν Ἐφένδη ὁποῦ ἦτον εἰς τοὺς πρώτους χρόνους καθῆς. Καὶ τοῦ στέλνει καὶ ὑψηλὸν μπουγιουρντί. Καὶ εὐθὺς ὁ κόσμος ὅλος λαμβάνει μεγάλην ταραχὴν...».¹²⁵ Εἶναι λοιπὸν φανερό, ὅτι στὴν Πελοπόννησο τοῦλάχιστον ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 18ου αἰῶνα ὁ διορισμὸς τοῦ καθῆ ἀνῆκε στὶς ἐπιχειρησιακὲς δυνατότητες τῶν προκρίτων, ἀλλὰ, λόγω τῆς σημασίας του, ἀποτελοῦσε μία ἀκόμη ἀπὸ τίς αἰτίες προστριβῶν τῶν ἀντίπαλων χριστιανικῶν κομμάτων.

Στὰ πλαίσια τῆς ὑποχρέωσης τῶν τοπικῶν ἀρχόντων νὰ διατηροῦν τὴν τάξη στὶς περιοχές τους καὶ νὰ ἐξασφαλίζουν τὴν ὁμαλότητα τῆς ἀγροτικῆς ζωῆς καὶ τὴν ἀσφάλεια τῆς ἀγροτικῆς παραγωγῆς, ἐπέβλεπαν ἢ συντηροῦσαν ἓνα διαφορετικὸ, ἀνάλογα μὲ τίς περιστάσεις καὶ τίς δυνατότητές τους, ἀριθμὸ ἐνόπλων. Οἱ χριστιανοὶ ἀρχοντες διόριζαν σὲ κάθε ἐπαρχία ἓνα σῶμα ἀπὸ 10 ἕως 15 ἑνοπλοὺς μουσουλμάνους, καθὼς καὶ τὸν ἀρχηγό τους, τὸν μπουλούκμπασι (bölük başı), ποὺ ἀκολουθοῦσαν τὸν βοεβόδα.¹²⁶ Διόριζαν ἐπίσης σὲ κά-

122. Yuzo Nagata, *ὁ.π.*, σ. 30 καὶ Μιχαὴλ Οἰκονόμου, *ὁ.π.*, σ. 27.

123. Ἄρθρο kâdî, *ὁ.π.*

124. Σὲ ἐπιστολὴ τοῦ Παναγιωτάκη Καλογερᾶ: «...στεῖλε μας τὰ ἀηλίκια ἥτοι τοὺς μουρασελέδες (mürasele)...», δηλαδὴ μερικὸς μηνιάτικος (aylık) μισθοὺς τοῦ καθῆ. ΓΑΚ, Γ1β, *ὁ.π.*, 23 Ἰουνίου 1820, ἔγγραφο 154.

125. ΓΑΚ, Γ1β, *ὁ.π.*, 2 Ἀπριλίου 1820, ἔγγραφο 161.

126. Ἀνδρέας Μάμουκας, *Τὰ κατὰ τὴν ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος συμβάντα*, ἥτοι συλλογὴ τῶν περὶ τὴν ἀναγεννωμένην Ἑλλάδα συνταχθέντων πολιτευμάτων, νόμων καὶ ἐπι-

θε έπαρχία τούς κάπους, «'Αστυνομία Διοικητική, κινητή και μεταβατική», επανδρωμένη από χριστιανούς ένοπλους, «[...] Έπαγρυπνοῦσα μὴ γίνη τις κλοπή διὰ ρήξεως, [...] ἢ ζωοκλοπή, ὑπεύθυνος νὰ ἀνακαλύπτῃ τούς κλέπτας καὶ τὰ κλοπιμαῖα, καὶ ταῦτα μὲν νὰ ἀποδίδῃ εἰς τούς κυρίους, τούς δὲ συλλαμβανομένους κλέπτας εἰς τὴν ἀρχήν».¹²⁷ Γνωρίζουμε ὅτι οἱ Πλαπούταῖοι ἦταν κάποι στὴν ὑπηρεσία καὶ τὴν προστασία τῆς οἰκογένειας Δεληγιάννη, «ἐπὶ κεφαλῆς 60 ἀνδρῶν κατὰ πρῶτον».¹²⁸ Κατὰ τὸ 1800, οἱ Κολοκοτρωναῖοι εἶχαν διορισθεῖ ἀπὸ τὴν οἰκογένεια Δεληγιάννη κάποι στὴν περιοχὴ Λεονταρίου καὶ Καρύταινας.¹²⁹ Οἱ χριστιανοὶ προύχοντες εἶχαν παρὰλληλα τὸ δικαίωμα νὰ συνοδεύονται γιὰ τὴν ἀσφάλειά τους ἀπὸ 10-15 ένοπλους.¹³⁰ Οἱ ένοπλες φρουρὲς τῶν χριστιανῶν προκρίτων ἦταν ἀνάλογες μὲ τὴν οἰκονομικὴ τους δύναμη. Ὁ Ρήγας Παλαμῆδης ἀναφέρει ὅτι ὁ πατέρας του, Δραγουμάνος Γιαννάκης Παλαμῆδης εἶχε φρουρὰ 60 ἀνδρῶν.¹³¹ Ὁ Κανέλλος Δεληγιάννης μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ἡ οἰκογένειά του «εἶχε πάντοτε 15-20 ἀνθρώπους ὀπλισμένους καὶ ἐπέκεινα τῶν τριακοσίων ἐν περιπτώσει ἀνάγκης».¹³² Ἡ πολιτικὴ καὶ οἰκονομικὴ προστασία τῶν χριστιανῶν προυχόντων σὲ ένοπλα χριστιανικὰ σώματα εἶχε ὁπωσδήποτε μεγάλη σημασία γιὰ τὴν ἐξέγερση τοῦ '21, ἀλλὰ καὶ πρὶν ἀπὸ αὐτὴν γιὰ τὰ Ὁρλωφικά.

Καὶ ἐνῶ σὲ ὁλόκληρη τὴν αὐτοκρατορία οἱ ἀγιάνηδες ὀφείλαν τὴ μεγάλη τους δύναμη στὰ ένοπλα σώματα ποὺ συντηροῦσαν καὶ στὶς μεγάλες δυνάμεις ποὺ έστελναν στὰ μέτωπα τῶν πολέμων, στὴν προεπαναστατικὴ Πελοπόννησο —ὅπως διαβεβαιώνει κατηγορηματικὰ καὶ ἡ τουρκικὴ σχετικὴ βιβλιογραφία— οἱ τοῦρκοι προύχοντες ἦταν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἄσχετοι μὲ τὴ στρατιωτικὴ ζωή.¹³³ Ὡστόσο, θὰ ἦταν σκανδαλώδης ὑπερβολὴ νὰ δεχτοῦμε ὅτι συντηροῦσαν μικρότερες δυνάμεις ἀπὸ αὐτὲς τῶν χριστιανῶν. Τὴ «στρατιωτικὴ ὑπεροχὴ» τῶν χριστιανῶν ὑπαινίσσεται ὁ Κανέλλος Δεληγιάννης, ὅταν γράφει στὰ Ἀπομνημονεύματά του ὅτι ὁ παπποὺς τοῦ Κιαμῆλμπεη, Χαλῆλμπεη, «πλου-

σήμεον πράξεων ἀπὸ τοῦ 1821 μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 1833, τ. 11, Ἀθήνα 1852, σ. 314· Κανέλλος Δεληγιάννης, ὁ.π., σ. 69.

127. Μιχαήλ Οἰκονόμου, ὁ.π., σ. 43. Γενικὰ γιὰ τὸν θεσμό τῶν κάπων, Γιάννης Βλαχογιάννης, *Οἱ κλέφτες τοῦ Μωριά 1715-1821*, Ἀθήνα 1935, σ. 28-29 καὶ Βασίλης Παναγιωτόπουλος, «Νέα στοιχεῖα περὶ τοῦ θεσμοῦ τῶν κάπων ἐν Πελοποννήσῳ», *Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος* 11 (1956) 78-85.

128. Κανέλλος Δεληγιάννης, ὁ.π., σ. 75.

129. *Στὸ ἴδιο*.

130. *Στὸ ἴδιο*, σ. 45.

131. Ἀθανάσιος Φωτόπουλος, «Οἱ Δραγουμάνοι τοῦ Μορέως», *Journal of Oriental and African Studies* 1 (Ἀθήνα 1989) 79.

132. Κανέλλος Δεληγιάννης, ὁ.π., σ. 70.

133. Βλ. σημείωση 26.

σιώτατος και κατέχων την πρώτην θέσιν παρά τοῖς Ὀθωμανοῖς, ἠναγκάσθη νὰ ζητήσῃ τὴν φιλίαν τῶν λεγομένων κλεπτῶν, διὰ νὰ συστείλῃ τὴν κατ' αὐτοῦ αὐθάδειαν τῶν Ἀλβανῶν» μετὰ τὰ Ὀρλωφικά.¹³⁴

Γιὰ τὶς στρατιωτικὰς τοῦ ὑπηρεσίας στὴν καταστολὴ τῆς ἐξέγερσης τοῦ 1770 εἶχε διακριθεῖ ὁ ἀγιάνης Μεθώνης Ἰμάμ Ἰμπραήμ. Ὅταν μάλιστα καταδικάστηκε τὸ 1773 σὲ φυλάκιση στὸ κάστρο τῆς Κορίνθου γιὰ καταχρήσεις καὶ ὑπερβολικὴ καταπίεση τῶν ραγιαδῶν, ἀφέθηκε ἐλεύθερος χάρις στὶς ὑπηρεσίας ποὺ εἶχε προηγουμένως προσφέρει στὸ κράτος.¹³⁵ Σὲ ὁλόκληρῃ τὴν αὐτοκρατορία, ἡ κεντρικὴ διοίκηση ὑποχωροῦσε μπροστὰ στὴν οἰκονομικὴ καὶ τὴ στρατιωτικὴ δύναμη τῶν μουσουλμάνων τοπικῶν ἀρχόντων. Γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸ λόγο στὰ τέλη τοῦ 18ου - ἀρχῆς τοῦ 19ου αἰώνα, οἱ τοπάρχες τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Ρούμελης παρέμεναν ἀσύδοτοι καὶ ἀνεξάρτητοι.¹³⁶ Παρὰ τὸ μεγάλο πλοῦτο τους, οἱ μουσουλμάνοι προύχοντες τῆς Πελοποννήσου δὲν μπόρεσαν ποτὲ νὰ συντηρήσουν ὑπολογίσιμες στρατιωτικὰς δυνάμεις. Μία ἀπὸ τὶς αἰτίες τῆς ἀδυναμίας τους ἦταν ὁ χαμηλὸς μουσουλμανικὸς πληθυσμὸς.

Μέχρι τώρα προσπαθήσαμε νὰ παρακολουθήσουμε παράλληλα τὸ ρόλο τῶν χριστιανῶν καὶ τῶν μουσουλμάνων ἀρχόντων στοὺς τομεῖς ποὺ εἶχε ἡ ὀθωμανικὴ διοίκηση, στοὺς μὲν χριστιανούς παραχωρήσει, στοὺς δὲ μουσουλμάνους ἀναγκαστικὰ ἐκχωρήσει, γιὰ νὰ διευκολύνει καὶ στὶς δύο περιπτώσεις τὴ λειτουργία τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ. Στὴ συνέχεια θὰ ἐπιχειρήσουμε νὰ προσδιορίσουμε τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς θρυλούμενης αὐτονομίας τους ἐπαναλαμβάνοντας σχηματικὰ τὶς συνθῆκες ποὺ ὀριοθετοῦσαν τὸν τομέα δράσης τους.

Ὁ ἐκφυλισμὸς τῆς σημασίας τῶν τιμαρίων ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 17ου αἰώνα, ἡ ὑποχώρηση δηλαδὴ αὐτοῦ τοῦ στρατιωτικοῦ καὶ συγχρόνως οἰκονομικοῦ μηχανισμοῦ, ποὺ διαπερνοῦσε συνεκτικὰ ὁλόκληρο τὸ σῶμα τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, ἐνίσχυσε τὴν τοπικὴ οἰκονομικὴ καὶ πολιτικὴ ἐξουσία ποὺ ἐκπροσωποῦσαν οἱ τοπάρχες. Ἀπὸ τὶς ἀρχῆς τοῦ 18ου αἰώνα οἱ τιμαριωτικὲς γαῖες εἶχαν ἐνταχθεῖ στὸ σύστημα τῶν ἰσοβίων (*malikâne*) ἢ ἐτησίων (*mukata'a*) ἐκμισθώσεων καὶ μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο εἶχαν περάσει στὸν ἑλεγχὸ τῶν μουσουλμάνων, κυρίως, τοπικῶν ἀρχόντων.¹³⁷ Οἱ ἀγιάνηδες συγκέντρωσαν τόση δύναμη, ὥστε, ὅταν τὸ 1771, κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ρωσο-τουρκικῶν πολέμων, ὁ

134. Κανέλλος Δεληγιάννης, ὁ.π., σ. 28.

135. Yuzo Nagata, ὁ.π., σ. 92.

136. Βλ. σημείωση 11.

137. Yuzo Nagata, ὁ.π., σ. 79. Καὶ ἓνα ἐλληνικὸ παράδειγμα: «Τιμάριον Βερβένης, σπαθία ἄγνωστα εἰς τὸν μουκατὰν Ναυπλίου ὄλον. Ἐφθασε δὲ νὰ πωληθῇ ἀπὸ γρόσια 8.000 ἕως 16 ἀπὸ τοὺς κατὰ καιρὸν βοῖβοδάδες Ναυπλίου», ΓΑΚ, Γ1α, ὁ.π., Ἐπαρχία Ἀγίου Πέτρου, σ. καταστήχου 51.

μεγάλος βεζύρης Μουχσίν Ζαδὲ Μεχμέτ Πασὰς κάλεσε γενική ἐπιστράτευση, παρουσίασαν 30.000 στρατιῶτες, ἐνῶ οἱ σπαχῆδες μόνο μερικές χιλιάδες.¹³⁸

Ὡστόσο καὶ ὁ μηχανισμὸς τῶν τιμαρίων ἀλλὰ καὶ ἡ αὐξανόμενη δύναμη τῶν τοπαρχῶν ἐγγράφονται στὴν ἴδια θεμελιακὴ καὶ ἀναγκαστικὴ ἐπιλογὴ τοῦ ὀθωμανικοῦ συστήματος νὰ παραχωρεῖ μέρος τῆς οἰκονομικῆς καὶ ἐξουσιαστικῆς διαχείρισης στὶς τοπικὲς αὐθεντίες. Σὲ αὐτὸν τὸ χῶρο, τῆς διαχείρισης τῆς ἐξουσίας κατὰ παραχώρηση, λειτουργοῦσαν ἀναγκαστικὰ καὶ οἱ χριστιανικὲς κοινοτικὲς αὐθεντίες καὶ σὲ αὐτὸν ἀνέπτυσαν τὴ σχετικὴ αὐτονομία τους. Στὰ πλαίσια αὐτῶν ἀκριβῶς τῶν λειτουργιῶν ποὺ ἐξυπηρετοῦσαν σταθερὲς ἀλλὰ καὶ συγκυριακὲς ἀνάγκες τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας ἀναπτύχθηκε ἡ αὐτονομία τῶν τοπικῶν ἀρχόντων ἀλλὰ ἀκόμη καὶ αὐτὴ ἡ ἀσύδοτη ἀνεξαρτησία τῶν «ντερέμπέδων» (κατὰ λέξη: κύριοι τῶν κοιλάδων)¹³⁹ τῆς Ἀνατολῆς, ὅπως χαρακτηριστικὰ ἀποκαλοῦνται στὰ τεκμήρια τῆς ἐποχῆς. Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ αὐτονομία τῶν τοπικῶν ἀρχόντων, μουσουλμάνων καὶ χριστιανῶν, καλλιεργήθηκε στὸ χῶρο ποὺ ἡ ὀθωμανικὴ κεντρικὴ διοίκηση εἶχε σκόπιμα ἐκχωρήσει γιὰ λόγους οἰκονομίας τοῦ συστήματος. Γι' αὐτό, σὲ τελευταία ἀνάλυση, ἡ αὐτονομία τῆς τοπικῆς ἐξουσίας παρέμενε σχετικὴ καὶ ὑπὸ τὴν αἵρεση τῆς κεντρικῆς διοίκησης. Λιτὰ ἀλλὰ εὐστοχα ὁ Παναγιώτης Παπατσώνης σημειώνει, ὅτι «καὶ ὁ πασιὰς ὡς καὶ Σουλτάνος ὑπέβλεπε τοὺς δυνατοὺς καὶ ᾔθελε νὰ τοὺς ἐβγάνει ἀπὸ τὴν ἀράδα. Τοιοῦτον μέτρον γενικὸν εἶχε παντοῦ».¹⁴⁰

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ μετακίνηση τῆς ἐξουσίας ἀπὸ τοὺς τιμαριῶτες στοὺς τοπάρχες δυσκόλευε τὸν ἔλεγχο τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας στὴν περφόρεια. Ἡ ὀθωμανικὴ διοίκηση γιὰ νὰ ἐλέγξει τὴ δύναμη τῶν τοπαρχῶν κατέφευγε σὲ ἐπιδέξιους χειρισμοὺς πολιτικοῦ χαρακτήρα. Ὅπως παρατηροῦν μὲ τὴν ἴδια γλαφυρότητα ὁ καθένας στὴ γλῶσσα του, ὁ Μιχαὴλ Οἰκονόμου καὶ ἕναν αἰῶνα ἀργότερα, ὁ τοῦρκος ἱστορικὸς Uzuncarşılı,¹⁴¹ «οἱ Τοῦρκοι», δηλαδὴ ἡ διοίκηση, παραχωρώντας τὴν εὐνοιά τους πότε στὸν ἕναν καὶ πότε στὸν ἄλλον τοπικὸ ἀρχοντα τῆς ἴδιας εὐρύτερης περιοχῆς «ἔλαιον καὶ θεῖον ἔρριπτον

138. Yuzo Nagata, *ὁ.π.*, σ. 78.

139. J. M. Mordtmann - B. Lewis, ἄρθρο *derebey*, *Encyclopédie de l'Islam*, *ὁ.π.*, τ. 2, σ. 213-214, καὶ Ἰωάννης Φιλήμων, *Δοκίμιον Ἱστορικὸν περὶ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας*, *ὁ.π.*, σ. 115-121. Ἡ κατὰ λέξιν ἀπόδοση τοῦ ὅρου μᾶς παραπέμπει στὴν τουρκικὴ ἰδιοκτησία τῶν εὐφορων γαιῶν.

140. Π. Παπατσώνης, *ὁ.π.*, σ. 51.

141. «...âyan kavgaları esnasında ... hükümet taziya tut tavsana kaç siyasetini takip ediyor», [ὅσον ἀφορᾷ στὶς ἀντιπαλότητες τῶν ἀγιάνηδων, ἡ κυβέρνησις ἀκολουθοῦσε τὴν πολιτικὴ τῆς ἀναζωπύρωσης τῶν ἔριδων. Κατὰ λέξιν μετάφραση: ἡ κυβέρνησις σταματοῦσε τὸ κυνηγόσκυλο καὶ κυνηγοῦσε τὸ λαγόν], İsmail Hakkı Uzuncarşılı, *Meşhur Rumeli âyanlarından Tirsinikli İsmail Yillik oğlu Süleyman ve Alemdar Mustafa Paşa*, Κωνσταντινούπολη 1942, σ. 7.

ἐπιτηδεύει εἰς τὸ πῦρ τῶν τοιούτων ἐρίδων». ¹⁴² Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ ὁθωμανικὴ διοίκηση ἐφαρμόζοντας τὴν πολιτικὴ τακτικὴ τοῦ «διαίρει καὶ βασιλεύει», κατόρθωνε νὰ ἐπιβλέπει καὶ στὴν ἀνάγκη νὰ ἀπομακρύνει βίαια τὶς ἰσχυρότερες τοπικὲς αὐθεντίες, ἐξασφαλίζοντας, καὶ σὲ αὐτὴν τὴν περίπτωσι, οἰκονομία δυνάμεων.

Φονικοὶ ἀνταγωνισμοὶ ποὺ προκαλοῦσε ἡ χρυσοφόρος εὐνοία τῶν ἀρχῶν, ¹⁴³ ἔκαναν τοὺς τοπάρχες νὰ ἀλληλοσπαράσσονται ¹⁴⁴ καὶ νὰ σύρονται στὰ δικαστήρια κατηγορούμενοι γιὰ καταχρήσεις. ¹⁴⁵ Ἀπὸ τὶς θανατικὲς καὶ χρηματικὲς ποινὲς καὶ ἀπὸ τὰ πεσκέσια μόνον ὁ κρατικὸς μηχανισμὸς ὠφελεῖτο. Σὲ συνθήκες, λοιπόν, διαρκοῦς ἀστάθειας οἱ τοπικοὶ ἄρχοντες ὄφειλαν νὰ ἐξυπηρετοῦν ταυτόχρονα τὰ συνήθως συγκρουόμενα συμφέροντα τῆς κεντρικῆς διοίκησης, τῆς κοινότητος καὶ τοῦ ἑαυτοῦ τους. Στὴν Πελοπόννησο οἱ χριστιανικὲς προυχοντικὲς οἰκογένειες καὶ σὲ μικρότερο βαθμὸ οἱ ἀντίστοιχες μουσουλμανικὲς ¹⁴⁶ εἶχαν ὑποστῆ τὶς τραγικὲς συνέπειες αὐτῆς τῆς πολιτικῆς. Προεπαναστατικὰ ὁ ἀποκεφαλισμὸς τοῦ Σωτηράκη Λόντου (1813) καὶ τοῦ γερο-Δεληγιάννη (1816) εἶχε βυθίσει στὸν πανικὸ τοὺς χριστιανοὺς πρόκριτους ἀλλὰ καὶ τοὺς χριστιανικοὺς πληθυσμούς. ¹⁴⁷ Στὴν οὐσία ἐπρόκειτο γιὰ ἀμοιβαία ἐξόντωση τῶν ἡγετῶν τῶν ἀντίπαλων χριστιανικῶν φατριῶν. Στὰ ἀπομνημονεύματα καὶ τὰ ἀρχεῖα τῶν προεστῶν οἱ τοπικὲς ἀντιπαλότητες ἐμπλέκουν Τούρκους καὶ χριστιανοὺς σὲ μία πάλῃ ποὺ καταλήγει, μερικὲς φορές, στὸν ἀφανισμὸ καὶ διαποτίζει μὲ φόβο τὴν πολιτικὴ ἀλλὰ καὶ τὴν καθημερινὴ ζωὴ τῶν προυχόντων καὶ τῶν οἰκογενειῶν τους. ¹⁴⁸

142. Μιχαὴλ Οἰκονόμου, *ὁ.π.*, σ. 28.

143. Ἕνα παράδειγμα, Παναγιώτης Παπατσώνης, *ὁ.π.*, σ. 31, 32. Καὶ ἀκόμη ἡ περίπτωση τοῦ Σωτηράκη Λόντου, ὁ ὁποῖος θεωρήθηκε εὐνοημένος ἀπὸ τὴν ἡγεμονία στὴν Πελοπόννησο τοῦ Βελῆ πασᾶ καὶ ἀμέσως μετὰ τὴν ἀναχώρησι τοῦ προστάτη του ἀποκεφαλίστηκε.

144. Ἡ περίπτωση Σωτηράκη Λόντου καὶ Γέρο Δεληγιάννη, καὶ ἀκόμη Παναγιώτης Παπατσώνης, *ὁ.π.*, σ. 31-34, 41-44.

145. Παναγιώτης Παπατσώνης, *ὁ.π.*

146. Εἶναι γνωστὸς ὁ κατατρεγμὸς τοῦ Λαλαίου (ἢ Χοτομανζαδὲ) Ἀλὴ Φαρμάκη ἀπὸ τὸν Βελῆ πασᾶ κατὰ τὰ ἔτη 1806 καὶ 1807, *στο ἴδιο*, σ. 39, 40, καὶ Κανέλλος Δεληγιάννης, *ὁ.π.*, σ. 51-56. Κατὰ τὸ 1762 ἔχει ἐπίσης ἀναφερθεῖ ἀποκεφαλισμὸς στὸ Ναύπλιο πέντε μουσουλμάνων προυχόντων τοὺς ὁποίους οἱ χριστιανοὶ ὁμολογοῖ τοὺς «ἐκατόρθωσαν καὶ τοὺς ἀπέδειξαν ἐνόχους πολλῶν ἐγκλημάτων», Κανέλλος Δεληγιάννης, *ὁ.π.*, σ. 19-21. Ὅμως μετὰ τὰ Ὁρλωφικά δὲν ἔχουν καταγραφεῖ ἀντίστοιχοι κατατρεγμοὶ στὶς μεγάλες μουσουλμανικὲς μοραϊτικὲς οἰκογένειες. Ἴσως καὶ αὐτὸ νὰ ὀφείλεται στὴ συγκυρία καὶ κυρίως στὸ μειονοτικὸ χαρακτῆρα τοῦ μουσουλμανικοῦ πληθυσμοῦ στὴν Πελοπόννησο.

147. Κανέλλος Δεληγιάννης, *ὁ.π.*, σ. 70, 73· Παναγιώτης Παπατσώνης, *ὁ.π.*, σ. 44, 50· John Alexander, *ὁ.π.*, σ. 489, 491-493, 498-504.

148. Ἕνα χαρακτηριστικὸ παράδειγμα ἀπὸ δύο ἐπιστολὲς τοῦ Σωτήρου Κουγιᾶ πρὸς τὸν ἀνηψιὸ του, Ρήγγα Παλαμήδη: «...Τὸ γράμμα διὰ τὸν ἐνδοξον Ἰτζέτμπεη ἐφένδη δὲν

Τόσο οί χριστιανοί όσο καί οί μουσουλμάνοι κοινοτικοί ἄρχοντες καταγγέλλονται μέ τήν ἴδια σφοδρότητα ὡς σκληροί, ἄρπαγες καί καταχραστές ἀπό τίς σύγχρονες μέ αὐτούς πηγές.¹⁴⁹ Μὲ τίς ἴδιες κατηγορίες ὁδηγοῦνται συχνά ἀπό τήν ὀθωμανική δικαιοσύνη στήν ἐξορία, τὸν οἰκονομικὸ ἀφανισμό καί τὸ θάνατο. Οἱ κατηγορίες αὐτὲς προβάλλονται κατὰ κανόνα ἀπὸ τίς ἀντίπαλες προσεστικὲς φατρίες πού ὑπερισχύουν συγκυριακά, ἀλλὰ καί αὐτὲς βρίσκονται μέ τή σειρά τους, σὲ μιὰ ἄλλη πολιτικὴ ἰσορροπία, γιὰ τοὺς ἴδιους λόγους κατηγορούμενες.¹⁵⁰ Οἱ κοινοτικοί ἄρχοντες λειτουργοῦν ὡς μέλη τοῦ συστήματος, στή θέση καί τοὺς ρόλους πού ἡ ὀθωμανικὴ διοίκηση εἶχε μὲν παραχωρήσει, ἀλλὰ πού ποτὲ δὲν ἔπαψε νὰ ἐποπτεύει. Μὲ ἄλλα λόγια λειτουργοῦν ὡς παράγοντες συνέχειας καί διατήρησης τοῦ συστήματος. Στὴν ἀντίθετη περίπτωσις ὑφίστανται τίς συνέπειες τῶν παραβάσεών τους. Εἶναι πολλὰ τὰ παραδείγματα τῶν ἰσχυρῶν ἀγιάνηδων τῆς Ἀνατολῆς πού ἐξοντώθηκαν μέ τήν ποινὴ τῆς δήμευσης καί τοῦ ἀποκεφαλισμοῦ.¹⁵¹

Μὲ τήν τακτικὴ τοῦ «διαίρει καί βασίλευε», ἡ ὀθωμανικὴ ἐξουσία εἶχε ἐπιβάλλει, ὅπως εἶδαμε, συνθῆκες διαρκοῦς ἀνασφάλειας στὶς κοινοτικὲς ἀυθεντίες, μουσουλμανικὲς καί χριστιανικὲς, καί μέ αὐτὸν τὸν τρόπο εἶχε ἐπιτύχει νὰ ἀποδυναμῶνι τίς ἰσχυρὲς τοπικὲς ἐξουσίες. Βαλκανικὲς πηγὲς βεβαιῶνουν, ὅτι αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ διαδικασία προσδιόριζε τήν ἐναλλαγὴ τῶν «ἰσχυρῶν» σὲ τοπικὸ ἐπίπεδο¹⁵² καί ἔτσι καταρρίπτουν τὸ μῦθο τῶν ἐλεύθερων ἐκλογῶν

ἡξεύρω ἂν τὸ ἔδωσες καί ἂν ἔγραψε τοῦ ἐξαδέλφου του περὶ ἡμῶν. "Ὅτι ἐγὼ πάντα εὐρίσκομαι εἰς τὸν φόβον του μέ τὸ νὰ τὸν ἐπύτισαν οἱ ἐνάντιοι. Παρακάλεσέ τον νὰ γράψῃ περὶ ἐμοῦ τοῦ πολυχρονίου Κιαμήλμπεη Ἐφένδη, ὡσαύτως τοῦ πολυχρονίου Ἀλήμπεη Ἐφένδη νὰ εἶμαι εἰς τὸ ναζάρι [νὰ μέ ἔχουν ὑπόψῃ] τους, ὅτι ἀπὸ τὸν φόβον μου ὡσὰν Ἐβραῖος κάθομαι κλεισμένος εἰς τὸ σπίτι μου», ΓΑΚ, Γ1β, Τριπολιτζά, 20 Ἰουλίου 1819, ἔγγραφο 179. «Διὰ τὰ ἔξοδα τοῦ φερμανίου ... εἰ μὲν στοχάζεσαι ὅτι μποροῦν νὰ γενοῦν ἕως διακόσια ἢ τρακόσια γρόσια τὸ πολὺ, τότε ἀκολουθᾷ τὴν ζήτησιν καί τὸ ἐνεργεῖς, εἰ δὲ διὰ περισσότερα ἅς λείψῃ. Κρέμομαι ἀπὸ τὴν ἀπόφασιν τοῦ Ἀγίου Θεοῦ καί ἅς γενῇ τὸ θέλημά του, ἐπειδὴ τὸ ζευγολατεῖον τὸ ἐπούλησα τοῦ Τζαμπῆ Ἐφένδη, τὸ σπίτι τοῦ Μουσταφάμπεη καί σήμερον πουλῶ καί τὰ ἀμπέλια ἐπειδὴ ἐστεναχωρήθηκα πολλὰ καί διὰ τὰ καθημερινὰ ἔξοδα», στὸ ἴδιο, Τριπολιτζά, 1 Μαΐου 1918, ἔγγραφο 178.

149. Mouradja d'Ohsson, ὁ.π., τ. 3, Παρίσι 1828, σ. 384· F. C. H. L. Pouqueville, *Voyage en Morée*, τ. 1, ὁ.π., σ. 107· Μιχαὴλ Οἰκονόμου, ὁ.π., σ. 28, 29.

150. Π. Παπατσώνης, ὁ.π., σ. 33, 34, 43-50, 52.

151. Δὲν γλίτωσαν ἀπὸ τὴν ποινὴ αὐτὴ οὔτε οἱ περίφημοι Kara Osmanoglu τῆς Σμύρνης, Yuzo Nagata, ὁ.π., σ. 16, 32. Περισσότερα γιὰ τίς τύχες τῶν ἀγιάνηδων τῆς Ἀνατολῆς, Yücel Özkaya, ὁ.π., σ. 667-714.

152. Yücel Özkaya, ὁ.π.· Yuzo Nagata, ὁ.π., σ. 84, 92-93· Vera Mutaftchieva, «L'institution de *Payanlık* pendant les dernières décennies du XVIIIe siècle», *Etudes Balkaniques* 1-2 (Σόφια 1965) 233-247· Παναγιώτης Παπατσώνης, ὁ.π., σ. 42, 43· Ἀνδρέας Λόντος, ὁ.π., σ. 5-8, 39-40.

τῶν κοινοτικῶν ἀρχόντων ποὺ διατυπώθηκε στὰ πρῶτα μετεπαναστατικὰ κείμενα καὶ τὴν παραδοσιακὴ ἱστοριογραφία.¹⁵³

Ἡ ἐλεύθερη ἐκλογή τῶν τοπικῶν ἀρχόντων ὑποστηρίχθηκε ἐπειδὴ συνήθως ἡ ἐπίσημη ὀθωμανικὴ ἐξουσία ἐπιδείκνυε οὐδετερότητα στὸ διορισμὸ τους. Ἐπειδὴ, δηλαδή, διόριζε αὐτοὺς ποὺ προτείνονταν ἀπὸ τὶς προεστικὲς φατρίες ποὺ ὑπερίσχυαν, μὲ ἄλλα λόγια, αὐτοὺς ποὺ ἐπέβαλλαν οἱ συγκυριακὲς ἰσορροπίες τῶν τοπικῶν ἐξουσιῶν. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ πολλὰ παραδείγματα τῶν αἵματηρῶν πολιτικῶν ἀνταγωνισμῶν γιὰ τὰ ὁποῖα μᾶς πληροφορεῖ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία,¹⁵⁴ ὁ Μιχαὴλ Οἰκονόμου ἀναπαριστᾷ μὲ σαφήνεια τὶς συνθήκες καὶ ἐξηγεῖ τὸ χαρακτῆρα τῶν «ἐλευθέρων» κοινοτικῶν ἐκλογῶν:

«Εἰς αὐτοὺς [τοὺς Κοτζαμπάσιδες] ἐκλεγομένους ἐλευθέρως ἀπὸ τὸν ραγιάν, ἄνευ ἐπεμβάσεως τῶν Τούρκων, ἀνετίθετο ὁ κανονισμὸς καὶ ἡ διανομὴ τῶν φόρων, μετρίων τὸ κατ' ἀρχάς».¹⁵⁵ «Περὶ δὲ τῶν καταχρηστικῶς καὶ κεκαλυμμένως εἰς ταῦτα [τὰ δευτέρια ἢ τὸν τότε συντασσόμενον φορολογικὸν ὀνομαστικὸν κατάλογον] ἐγγραφομένων καὶ προστιθεμένων, οὐδεὶς καὶ γνωρίζων ἐτόλμα νὰ λάβῃ θέσιν ἀντιπολιτεύσεως, νὰ κάμῃ παρατηρήσεις ἢ ἀποκαλύψῃ τι, ἀποφεύγων τὴν ἀναπόφευκτον διὰ τοῦτο προγραφὴν καὶ καταδρομὴν, ἐπὶ δὲ τῶν σπουδαιοτέρων καὶ τὰ ὑψηλότερα ἀφορώντων πρόσωπα, ἐὰν ὁ φιλονεικήσας δὲν ἐπρόφθανε νὰ γίνῃ αὐτεξόριστος, ἐγίνετο ἀνάρπαστος, ἐρρίπτετο εἰς τὰς φυλακάς, κατετρεχέτο καὶ ἐπὶ διαφόροις συκοφανταῖς ἐτιμωρεῖτο, ἐζημιούτο καὶ ἐπτωχύνετο, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ τῆς ζωῆς του ἐστέρειτο. Διότι ἡ τότε ἀντιπολίτευσις ἐσήμαινε κίνδυνον περὶ τῶν ὧλων».¹⁵⁶

Συνοψίζοντας μποροῦμε νὰ ἐπαναλάβουμε ὅτι ἡ θρυλούμενη αὐτονομία τῶν κοινοτικῶν ἀρχόντων περιοριζόταν στὸ χῶρο ποὺ ὀριοθετοῦσε ἡ ὀθωμανικὴ νομιμότητα. Ὁ ρόλος τῶν κοινοτήτων ἀναπτύχθηκε ἐντὸς τῶν ὁρίων ποὺ ἔθεσε τὸ ὀθωμανικὸ κράτος γιὰ νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὰ μόνιμα ἀλλὰ καὶ τὰ συγκυριακὰ συμφέροντα τῆς κεντρικῆς καὶ τῆς τοπικῆς διοίκησης. Ἡ καταβολὴ τῶν τακτικῶν καὶ ἑκτακτῶν φόρων, τῶν τακτικῶν καὶ ἑκτακτῶν ἐξόδων τῆς διοικητικῆς ἱεραρχίας καὶ ἡ ἐπιβολὴ τῆς τάξεως ἀποτελοῦσαν τὸν τεράστιο χῶρο μέσα στὸν ὁποῖο οἱ κοινοτικὲς ἀυθεντίες ἀνέπτυσαν τοὺς ρόλους τους. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι οἱ ρόλοι αὐτοὶ ὑπηρετοῦσαν τὴν ὀθωμανικὴ διοίκηση καὶ τοὺς παραγωγικοὺς μηχανισμοὺς ποὺ αὕτῃ ἡ τελευταία εἶχε ἐπιβάλει. Μὲ ἐξαίρεση τὰ Ὀρλωφικά,¹⁵⁷ καθόλη τὴν περίοδο τῆς β' τουρκοκρατίας οἱ χριστιανοὶ

153. Frédéric Thiersch, *De l'Etat actuel de la Grèce*, τ. 1, Λεῖψια 1833, σ. 17· Ἀνδρέας Μάμουκας, *Τὰ κατὰ τὴν ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος συμβάντα*, ὅ.π., σ. 314, 326-327· Νικόλαος Μοσχοβάκης, *Τὸ ἐν Ἑλλάδι Δημόσιον Δίκαιον ἐπὶ Τουρκοκρατίας*, Ἀθήνα 1882, σ. 81, 83-84· Κωνσταντῖνος Παπαρρηγόπουλος, *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, τ. 5, 2ο μέρος, Ἀθήνα 1925, σ. 116.

154. Βλ. παραπάνω, σημ. 152.

155. Μιχαὴλ Οἰκονόμου, ὅ.π., σ. 22.

156. Στὸ ἴδιο, σ. 25, 26.

157. Ἡ συμμετοχὴ τῶν χριστιανῶν προεστῶν στὴν ἐξέγερση φαίνεται ὅτι ἦταν περιορισμένη, Κωνσταντῖνος Σάθας, *Τουρκοκρατουμένη Ἑλλάς*, ὅ.π., σ. 481-486· Μιχαὴλ

κοινοτικοί άρχοντες υπάκουαν στους νόμους και στα έθιμα τής όθωμανικής έξουσίας. Παράλληλα όμως συνετέλεσαν στη διατήρηση τής συνοχής τών χριστιανικών πληθυσμών και συνέβαλαν στη διατήρηση τής συλλογικής μνήμης. Η λειτουργία τών χριστιανικών κοινοτικών σχολείων, τών όποιων τά έξοδα καταγράφονται στα κοινοτικά κατάστιχα και τες προεστικές άναφορές,¹⁵⁸ άποτελούν μία πολύ χαρακτηριστική ένδειξη για τή σημασία τής χριστιανικής κοινοτικής όργάνωσης πρός τήν κατεύθυνση τοϋ άυτοπροσδιορισμοϋ και τής συγκρότησης έθνικής συνείδησης. Άλλωστε, οι χριστιανοί προύχοντες είχαν σαφή συναίσθηση τής έθνικής τους ιδιαιτερότητας¹⁵⁹ παρά τες άκραίες και πολύ δημοφιλείς άπόψεις πού ύποστηρίζουν τó αντίθετο.¹⁶⁰ Είναι γνωστό ότι κατά τήν περίοδο τής όθωμανικής κατάκτησης, οι χριστιανικές κοινοτικές άυθεντίες άποτελοϋσαν τή μοναδική κοσμική ήγετική όμάδα τών χριστιανικών πληθυσμών.

Άπό τή μιá μεριά, τά Άπομνημονεύματα τών χριστιανών προκρίτων¹⁶¹ γραμμένα για νά έξυμνήσουν τó κύρος τών οίκογενειών τους και άπό τήν άλλη τά Άπομνημονεύματα τών άγωνιστών πού έστιάζον στην συμβολή τών τελευταίων στην έξέγερση τοϋ '21, καθώς και οι περιγραφές τών περιγηγτων και τών δυτικών παρατηρητών¹⁶² έπηρεασμένες κυρίως άπό τó πνεϋμα τοϋ διαφωτισμοϋ, ύποστηρίζουν δύο άπόλυτα αντίθετικές και διχοτομικές άπόψεις σχετικά με τó χαρακτήρα τής προεστικής λειτουργίας. Για τους μέν, οι προύχοντες φέρονται ως άνθρωποι μεγαλόνοες, φρόνιμοι, με πολλήν ικανότητα, με μεγάλην φιλοπατρίαν και άρχάς άναλλοιώτους [...] άνθρωποι άπτόητοι [...] φόβητρα τών έπισήμων Τούρκων, μπέηδων και άγάδων, καύχημα τών τότε άδυνάτων χριστιανών»,¹⁶³ για τους δέ άποτελοϋν, σύμφωνα με τόν πολύ γνωστό χαρακτηρισμό τοϋ Μιχαήλ Οίκονόμου, «Τουρκολάτραις ή Τούρκους άπεριτιμήτους».¹⁶⁴ Παρά τó γεγονός ότι για ένα μεγάλο διάστημα είχε καθιερωθεί ή διχοτομική αϋτή αξιολόγηση τών προεστικών ρόλων, οι άρχαιακές πηγές άποκαλύπτουν σταδιακά μιá πολύ πιό σύνθετη λειτουργία ένσωματωμένη στις δομές τής κυρίαρχης κοινωνίας.

Οίκονόμου, *ό.π.*, σ. 31-34· Süleyman Penah Efendi, *ό.π.*, τ. 1/2, σ. 65-80, τ. 8, σ. 153-160, Κωνσταντινούπολη 1942, μεταφρασμένο στο βιβλίο τοϋ Νεοκλή Σαρρή, *ό.π.*, σ. 174-206.

158. ΓΑΚ, Γ1α, *ό.π.*, έγγραφο 82, σ. 4, σ. 7.

159. Χαρακτηριστικό άπόσπασμα άπό συμβουλευτική έπιστολή τοϋ Σωτήρου Κουγιά πρός τόν Ρήγα Παλαμήδη πού βρισκόταν στην Κωνσταντινούπολη: «...Η άφεντιά σου αϋτοϋ πρόσχε νά μήν προσκυνήσης και νά μήν πέσης και εις άτοπα πράγματα», ΓΑΚ, Γ1β, *ό.π.*, Τριπολιτζά, 20 Ίουλίου 1819, έγγραφο 179.

160. Βλ. παραπάνω, σημ. 149.

161. Για παράδειγμα, τά Άπομνημονεύματα τοϋ Κανέλλου Δεληγιάννη και τοϋ Παναγιώτη Παπατσώνη, *ό.π.*

162. Βλ. παραπάνω, σημ. 149, Mouradja d'Ohsson και F. C. H. L. Pouqueville.

163. Κ. Δεληγιάννης, *ό.π.*, σ. 24.

164. Μ. Οίκονόμου, *ό.π.*, σ. 29.